

Міністерство освіти і науки України
Тернопільський національний економічний університет
Юридичний факультет
Кафедра кримінального права та процесу

Сімора Роксолана Петрівна

**Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-
правовий аналіз/The judicial system of the European Union and Ukraine: a
comparative legal analysis**

Спеціальність: 8.03040101 - Правознавство
магістерська програма - Правознавство
Магістерська робота

Виконала студентка групи
ПРМ-21
Р.П. Сімора

Науковий керівник
к.ю.н., доцент Н.О.Чудик

Магістерську роботу допущено
до захисту
«__» _____ 20__ р.

Завідувач кафедри
_____ **Н.З.Рогатинська**

Тернопіль – 2017

РЕЗЮМЕ

Магістерська робота містить 97 сторінок та список використаних джерел із 74 найменувань.

Метою магістерської роботи є удосконалення пропозицій щодо відповідності судової системи України судовими системами країн ЄС, що забезпечить відповідність вітчизняних органів судової влади європейським стандартам і можливість їх взаємодії у майбутньому із національними судами країн Європейського Союзу.

Об'єктом дослідження виступають правовідносини що виникають у суспільстві під час розбудови судової системи та визначають ставлення до судової влади і суду.

Предметом дослідження є судова система та принципи побудови судових систем України та країн Європейського Союзу, сучасна структура судових систем країн ЄС та України, напрями їх подальшого реформування.

Одержані висновки і їх новизна полягає у комплексному дослідженні судових систем країн Європейського Союзу та України.

Ключові слова: суд, судова система України, судові системи країн Європейського Союзу.

ABSTRACT

Thesis contains a 97 page and a list of sources 74 items.

The goal of thesis is to improve the proposals on compliance judiciary Ukraine judicial systems of the EU, which will ensure compliance with domestic judicial bodies with European standards and the possibility of their cooperation in the future with the national courts of the European Union.

Subject of inquiry legal act occurring in the community during the development of the judicial system and to determine the attitude of the judiciary and the court.

Subject matter is the judicial system and principles of the judicial system of Ukraine and the European Union, the existing judicial systems in the EU and Ukraine, directions of further reform.

The resulting findings and their novelty is the integrated study of the judicial systems of the European Union and Ukraine.

Keywords: is the integrated study of the judicial systems of the European Union and Ukraine.

АНОТАЦІЯ

Сімора Р. Судові системи країн Європейського Союзу та України: порівняльно-правовий аналіз. – Рукопис.

Дослідження на здобуття освітньо-кваліфікаційного рівня «магістр» за спеціальністю 8.03040101 – Правознавство. – Тернопільський національний економічний університет, Тернопіль, 2017.

У роботі здійснено порівняльно-правовий аналіз судових систем країн Європейського Союзу та України. Автором досліджено міжнародні стандарти організації судової системи та їх реалізація в Україні.

ANNOTATION

Simora R. Judicial system of the European Union and Ukraine: comparative legal analysis – Manuscript.

This research is to submint Master of master of Law on specialization 8.03040101. – Law. -Ternopil national economic university, Ternopil, 2017.

This work carried out comparative legal analysis of judicial systems in the European Union and Ukraine. The author studied international standards of judicial systems and their implementation in Ukraine

ЗМІСТ

ВСТУП.....	4
РОЗДІЛ 1 КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ СУДОВОЇ СИСТЕМИ:	
ТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД.....	7
1.1. Співвідношення понять «судова влада», «судова система» і «суд».....	7
1.2. Система принципів побудови судової системи, її характеристика	19
Висновки до першого розділу.....	27
РОЗДІЛ 2 АНАЛІЗ СУДОВИХ СИСТЕМ ЄВРОПЕЙСЬКИХ	
КРАЇН.....	29
2.1. Класифікація судових систем країн Європейського Союзу.....	29
2.2. Загальна характеристика судових систем країн Європейського Союзу.....	42
Висновки до другого розділу.....	50
РОЗДІЛ 3 МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ОРГАНІЗАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ І	
СУДОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ.....	52
3.1. Міжнародно-правові норми щодо судових органів та принципів їх	
роботи.....	52
3.2. Стандарти Європейського Союзу щодо побудови судових систем.....	59
3.3. Тенденції розвитку судоустрійного законодавства європейських країн	
та їхній вплив на судову реформу в Україні.....	73
Висновки до третього розділу.....	85
ВИСНОВКИ.....	87
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	90

ВСТУП

Актуальність теми. Необхідність теоретичного осмислення нового етапу реформування судової гілки державної влади в Україні обумовлює потребу наукового дослідження судових систем країн Європи у порівнянні з вітчизняною судовою системою.

Взаємодія держав у межах міжнародної співпраці нині виходить на якісно новий рівень. Без відкритості для зарубіжного правового досвіду, без пізнання інших правових традицій неможливо об'єктивно і критично оцінити національну судову систему, побачити її переваги і недоліки, визначити шлях її подальшого розвитку, ефективно вирішувати питання, які вже вирішені в більшості країн сталої демократії, з метою стати повноправним суб'єктом європейського співтовариства.

Усе більш актуальною стає необхідність формування й розвитку загальних судових інститутів, і Європейський Союз виконує функцію уніфікатора структури та принципів діяльності органів судової влади.

Викладене і зумовлює актуальність комплексного дослідження вітчизняних та європейських судових систем, історії формування судових систем як в Україні, так і в країнах Європейського Союзу, принципів їх розбудови.

Мета дослідження полягає в удосконаленні пропозицій щодо відповідності судової системи України судовими системами країн ЄС, що забезпечить відповідність вітчизняних органів судової влади європейським стандартам і можливість їх взаємодії у майбутньому із національними судами країн Європейського Союзу.

Поставлена мета обумовила вирішення таких **завдань**:

- провести класифікацію судових систем європейських країн, виявити особливості судоустрою в окремих європейських державах та встановити обов'язкові для кожної держави-члена ЄС елементи структури судової системи та її функціонування;

–проаналізувати вимоги, що пред'являються інститутами ЄС до судових систем країн-кандидатів у члени ЄС, та засоби їх виконання;

–проаналізувати норми міжнародно-правових та європейських актів щодо структури та порядку формування судових систем демократичних держав, відповідність законодавства України їх положенням;

– проаналізувати сучасний стан судової реформи України, визначити її недоліки та сформулювати пропозиції щодо напрямку подальшого реформування вітчизняної судової системи.

Об’єктом дослідження виступають правовідносини що виникають у суспільстві під час розбудови судової системи та визначають ставлення до судової влади і суду.

Предметом дослідження є судова система та принципи побудови судових систем України та країн Європейського Союзу, сучасна структура судових систем країн ЄС та України, напрями їх подальшого реформування.

Теоретична основа дослідження. Теоретичним підґрунтям магістерської роботи послужили наукові праці таких вчених, як О. С. Безнасюк, В. Ф. Бойко, В. В. Городовенко, В. М. Коваль, М. І. Козюбра, І. Б. Коліушко, Н. О. Колоколов, В. В. Костицький, В. В. Кривенко, Р. О. Куйбіда, В. М. Лебедєв, В. М. В. Оніщук, В. В. Онопенко, А. Й. Осетинський, С. В. Прилуцький, Д. М. Притика, М. В. Руденко, В. С. Стефанюк та ін.

Методи дослідження. У ході написання магістерської роботи були використані такі загальнонаукові методи, як історико-правовий, порівняльно-правовий, формально-логічний, діалектичний, системно-структурного аналізу та синтезу.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у комплексному дослідженні судових систем країн Європейського Союзу та України.

У результаті проведеного дослідження сформульовано наукові положення та висновки, а саме:

– класифіковано судові системи європейських країн за критерієм перебування у складі Європейського Союзу або ступеня близькості до входження до складу даного об’єднання держав на три види: 1) судові системи країн-членів ЄС із сталою демократією що мають найбільший ступінь реалізації європейських стандартів у сфері судової влади; 2) судові системи країн, які порівняно недавно увійшли до складу ЄС і продовжують реформу власних

судових систем; 3) судові системи країн, які одержали офіційний статус кандидата в члени ЄС;

– доводиться, що Європейський Союз не прийме до свого складу державу, що не забезпечила відповідність власної судової системи високим європейським стандартам, навіть якщо будуть виконані інші умови вступу до ЄС;

– розуміння судової реформи як частини загальнодержавної реформи з доведенням необхідності забезпечення її відповідності внутрішнім (економічним, соціальним, політичним) і зовнішнім (інтеграційним) пріоритетам розвитку, бути гармонійно пов'язаною із загальними цілями розвитку держави в цілому.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що сформульовані та викладені в роботі положення та висновки допомагають проаналізувати судові системи країн Європейського Союзу та України.

Структура дослідження є логічно впорядкованою системою викладеного матеріалу. Робота складається зі вступу, трьох розділів, які об'єднують сім підрозділів, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 97 сторінок.

РОЗДІЛ 1

КОНЦЕПТУАЛЬНИЙ АНАЛІЗ СУДОВОЇ СИСТЕМИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ ПІДХІД

1.1. Співвідношення понять «судова влада», «судова система» і «суд»

Детальний історичний аналіз походження й розвитку такого явища, як судова влада, еволюціонування теорії поділу влади не входить у предмет дослідження цієї роботи. Але щоб перейти до визначення судової системи, звернемо увагу на основні моменти, пов'язані зі становленням судової влади, й розглянемо основні точки зору на співвідношення понять судова влада, судова система та суд. Нині більшість учених дотримуються думки, що поняття «судова влада», «суд», «правосуддя» не тотожні. Але так було не завжди, та й зараз можна зустріти визначення судової влади, у яких вона прямо або побічно ототожнюється із судовою системою або правосуддям.

Термін «судова влада» використовувався й це поняття досліджувалося вже в дореволюційній Росії, хоча на той час як повноцінна галузь державної влади вона не розглядалася. У Радянському Союзі принцип поділу влади не був визнаний. М. І. Клеандров зазначає, що був період, з 1928 по 1934 р., коли Голова Верховного Суду РРФСР був за посадою заступником народного комісара юстиції й судове управління здійснювали організаційно-інструкторські керівники Наркомюсту. Тобто судова влада по суті підкорялася виконавчій [10, с. IX]. Сам термін «судова влада» у законодавстві Радянського Союзу не вживався, а предметом наукового аналізу в більшості випадків були правосуддя як державна функція й суд як державний орган, що розглядає цивільні й кримінальні справи.

Зараз в юридичній літературі не бракує визначень судової влади. Використовуються різні підходи при розгляді цього поняття.

1. Визначення судової влади, виходячи з її призначення й властивих їй функцій (функціональний підхід). При такому підході судова влада характеризується як самостійна й незалежна гілка державної влади [60, с. 524;

20, с. 284], створена для вирішення на основі закону соціальних конфліктів; контролю за конституційністю законів; захисту прав громадян в їх взаєминах з органами виконавчої влади і посадовими особами; контролю за дотриманням прав громадян при розслідуванні злочинів; установлення найбільш значущих юридичних фактів і станів [30, с. 81; 32, с. 18]; реального забезпечення принципу верховенства права і повної реалізації вимог закону [29, с. 51]. Або констатується, що судова влада є функцією державного органу – суду [10, с. 27-29], або функцією державної влади, яка реалізується через діяльність системи судів і органів організаційного (кадрового та допоміжного) забезпечення [31, с. 50], підкреслюючи таким чином, характер судової влади як гілки державної влади.

2. Розгляд судової влади через її носія – систему спеціальних органів, судів [20, с. 22], що мають специфічну компетенцію (інституціональний підхід). Наприклад, як цілісну систему спеціальних державних органів [26, с. 151], що володіють передбаченими законом владними повноваженнями, спрямованими на встановлення істини, відновлення справедливості, розгляд спорів й покарання винних [34, с. 6], рішення яких є загальнообов'язковими [7, с. 44] і які навіть мають суверенітет у відносинах з іншими гілками влади [26, с. 12]. У такому разі визначальною характеристикою судової влади є те, що вона належить специфічній групі державних органів (судів), які здійснюють правосуддя та мають єдині цілі, функції, завдання.

3. Ще один підхід – визначення судової влади через форми і принципи її організації й діяльності: судова влада розглядається як особлива форма діяльності держави, що здійснює свої владні повноваження спеціально створеними державними органами – судами, у чітко встановленій законом процесуальній формі і засобами [24, с. 8] у сфері захисту конституційного ладу, прав і законних інтересів людини й громадянина, державних органів, підприємств, установ, організацій та інших об'єднань [38, с. 698; 18, с. 4; 17, с. 44]. При такому підході підкреслюється, що судова влада здійснюється шляхом

гласного, змагального, як правило, колегіального розгляду й вирішення в судових засіданнях спорів про право [22, с. 284].

Існують і інші підходи при визначенні судової влади. Наприклад, пропозиція об'єднати в рамках визначення якнайбільше досліджуваних сторін і аспектів судової влади. Ю. М. Грошевий та І. Є. Марочкін судову владу визначають як специфічну гілку державної влади, що здійснюється уповноваженими на те державними органами, судами і призначенням якої є розв'язання правових конфліктів та здійснення судового контролю [66, с. 6]. В. Павловський також розглядає судову владу як самостійну гілку державної влади, яка реалізується незалежним судом разом з іншими інститутами держави й суспільства у встановленій законом формі реалізації – наданих повноважень з метою забезпечення охорони конституційного ладу, захисту прав і свобод людини й громадянина, законних інтересів суспільства й держави, шляхом правосуддя й вирішення справ про адміністративні правопорушення, конституційного й судового контролю над законністю дій і рішень органів і посадових осіб публічної влади, забезпечення виконання вироків та інших судових актів, участі в діяльності суддівських співтовариств, організованого забезпечення діяльності судів і участі в удосконаленні законодавства з використанням права законодавчої ініціативи [27, с. 37-38].

Або інший підхід: при визначенні судової влади основний акцент зробити на її владні характеристики, що підкреслюють і підтверджують значення судової влади як влади державної. Наприклад, В Шаповал визначає судову владу як державно-владні повноваження, що надані спеціальним органам держави – судам [35, с. 45-46]. В. В. Городовенко вважає, що судову владу варто розуміти не як органи або систему органів, що її здійснюють, а як право цих органів виконувати певні дії і саме виконання цих дій [57, с. 43]. О. С. Захарова та В. В. Молдаван розглядають судову владу як самостійну, незалежну сферу публічної влади, яка являє собою сукупність повноважень із здійснення правосуддя, тлумачення норм права, з відповідними контрольними повноваженнями спеціально уповноважених органів – судів [32, с. 58]. В. Д.

Басай судову владу визначає як здійснення (реалізацію) за допомогою спеціально створених державних органів – судів лише їм властивими способами і можливостями правового впливу на фізичних і юридичних осіб та на соціальні процеси в суспільстві [14, с. 17].

Але варто погодитися з М. М. Марченком, що більшість підходів до визначення поняття судової влади мають не загальний, універсальний, а окремий характер. Як правило, відображаються не всі сторони й аспекти судової влади, а лише деякі з них. У більшості випадків поняття судової влади розглядається на внутрішньодержавній основі без належного врахування специфіки судової влади в інших країнах [16, с. 11]. Дійсно, не слід забувати про те, що в різних країнах існують свої національні особливості державності, своє ставлення до судової влади, органів і осіб, що її представляють, нормативного регулювання її діяльності. Залежно від типу правової системи повноваження органів судової влади так само істотно відрізняються. Виходячи із цих міркувань, для об'єктивності справедливо зазначати, яке визначення дається судовій владі – національне або універсальне.

Деякі автори доходять думки, що судова влада настільки широке й багатогранне поняття, що визначити його в одному формулюванні немає можливості й більш правильно розглядати її з різних аспектів. Наприклад, Л. Ю. Грудцина розглядає судову владу в двох аспектах – інституціональному й функціональному, без формування загального визначення. В інституціональному аспекті судова влада – це відособлена група зв'язаних між собою державних установ (в основному судів), що організують і забезпечують реалізацію суддями юрисдикційних повноважень. У функціональному аспекті – сукупність юрисдикційних повноважень, обмежених юридичною конституцією й загальними принципами права, і пов'язаних з ними повноважень держави, реалізованих від імені народу незалежними посадовими особами – суддями в особливо визначеній законом судовій процедурі, й іншими особами, які забезпечують юрисдикційну діяльність суддів [68, с. 70-77]. В.А. Лазарева використовує такий саме підхід і визначає судову владу за допомогою двох

моментів: змістовного, що полягає у тому, що судова влада – це повноваження з вирішення конфліктів; і організаційного, що полягає в тому, що це повноваження належить винятково судам [15, с. 49-56].

Судовій системі традиційно порівняно із судовою владою відводиться друге місце. І найчастіше автори, приділивши основну увагу аналізу поняття й сутності судової влади, не надають особливого значення визначенню місця судової системи в складі судової влади, значенню судової системи для судової влади, співвідношенню понять цих явищ. Або пропонується оцінка ролі й значення судової системи, але погодитися з нею можна не завжди.

Приміром, І. Б. Михайловська в одній з робіт зазначила, що система судових органів і судова влада – поняття не тотожні [30, с.13]. Але далі в тій же роботі пише, що судова система стає судовою владою тоді, коли наділяється певними можливостями впливу на інші галузі влади, «включається» у систему стримувань і противаг. Згідно з такою точкою зору першоосновою є судова система (система державних органів, які розглядають суперечки про право), що, за певних обставин, може стати судовою владою. Мабуть, йдеться саме про період розпаду СРСР, коли всі колишні республіки одержали державний апарат із судовою системою й почали проводити судові реформи, що привело до визнання й становлення судової гілки влади. Однак це не найкращий приклад і не найкращий спосіб. Важко погодитися з тим, що судова система може стати судовою владою за якихось обставин. По-перше, вона є тільки одним з елементів судової влади. По-друге, навіть сукупності двох елементів – суду й відповідних повноважень не достатньо для появи в результаті судової влади.

Так само досить часто автори, що відстоюють точку зору про необхідність чіткого розмежування понять судової влади, судової системи й правосуддя, не можуть сформулювати чіткого визначення судової влади або розмежування, що відстоюється, їм провести так і не вдається.

Зокрема, Н. О. Колоколов зазначає, що судова влада характеризується багатоаспектністю, складністю й системністю. І перш ніж сформулювати визначення судової влади, необхідно визначити її природу. А природа судової

влади ідентична природі державної влади, частиною якої вона є. Джерело судової влади, як і державної в цілому, народ. Саме ці основи й визначають погляд дослідника на судову владу, у результаті чого він подає значну кількість визначень судової влади, кожне з яких відбиває певний її зміст [11, с. 77-84]. Очевидно така позиція говорить про переконання дослідника, що однозначного повного й конкретного поняття судової влади сформулювати просто неможливо. Наведемо одне зі сформульованих визначень: «судова влада ... являє собою вид державно-управлінської діяльності, тобто прийнятої суспільством особливої форми взаємовідносин, у силу яких більшість визнає необхідність наявності владних повноважень у руках правлячої судової олігархії й підкоряються їй» [11, с. 77]. Як мінімум авторові необхідно було уточнити, при якій формі правління в державі можлива поява «судової олігархії». Зрозуміло, з таким визначенням погодитися неможливо.

М. О. Власенко й А. Н. Власенко так само дотримуються точки зору про самостійність категорій «судова влада» і «судова система». Судова влада ними розуміється як різновид державної влади, що являє собою єдину високоорганізовану структуру, що складається з різних судів, їх компетенцій, взаємин між ними. А судова система визначається як установлена Конституцією й законодавством країни сукупність судів, організованих на демократичних принципах з урахуванням національно-державного й адміністративно-територіального устрою країни [44, с. 41-42]. На наш погляд, наведені визначення не зовсім переконливі, оскільки немає чіткого розмежування: судова влада визначається як та ж сама судова система, але з компетенцією.

Таким чином, можна говорити, що єдності в розумінні судової влади поки що немає. Дослідники розглядають дане правове явище в різних площинах, що робить практично неможливим їхнє порівняння, визначення більше вдалого й повного. Практично всі автори в рамках дослідження судової влади відштовхуються від теорії поділу державної влади на гілки, виділяють організаційну складову й акцентують увагу на основній, специфічній функції –

правосудді. В іншому ж підкреслюються ознаки судової влади, виходячи із соціальної, правової, державної, політичної, економічної її ролі для суспільства.

Що стосується безпосередньо судової системи, то в юридичній науковій і навчальній літературі можна зустріти різні думки й судження про її значення для судової влади. Погляди дослідників залежать від того, які риси або особливості судової системи розглядаються як першорядні.

Наприклад, деякі автори на перше місце ставлять незалежність судів при здійсненні ними своєї діяльності. Так, А. Ф. Ізварина вважає, що лише незалежні суди й судді можуть зберегти незалежність судової влади. Виходячи із цього, автор визначає судову систему як сукупність незалежних судів, які реалізують функцію судової влади, мають загальні завдання по забезпеченню законності, захисту конституційного ладу, прав і свобод громадян та інших соціальних цінностей, об'єднані єдиними принципами організації й діяльності, застосовують ті самі матеріальні закони й підкоряються інстанційному погодженому процесуальному законодавству [10, с. 63-65]. Бажання автора підкреслити важливість незалежності судів для забезпечення незалежності судової влади цілком зрозуміло. Але слід зазначити, що така особливість судів у визначенні була сформульована некоректно, оскільки сукупність незалежних органів – це не система. Крім того, не варто покладати на суди завдання по забезпеченню законності. Таке завдання перед судами не повинне стояти, для цього існують відповідні правоохоронні органи.

Г. Т. Єрмошин так само підкреслює необхідність забезпечення незалежності судів і визначає судову систему як сукупність органів державної влади, що здійснюють як правосуддя, так і певну позапроцесуальну діяльність і які внаслідок специфічності своєї основної функції (здійснення правосуддя) повинні бути захищені особливими правовими засобами забезпечення незалежності від будь-якого зовнішнього впливу [27, с. 403].

Ряд авторів визначають судову систему як сукупність специфічних державних органів. Так, А. С. Безнасюк і Х. У. Рустамов під судовою системою розуміють сукупність взаємодіючих між собою судових установ всіх видів, що

здійснюють правосуддя [15, с 106]. С. М. Тимченко під судовою системою розуміє сукупність усіх судів, що існують та функціонують у країні, наділених повноваженнями здійснювати судову владу. В. Д. Басай під судовою системою розуміє сукупність судових установ – судів, яка побудована відповідно до компетенції і завдань, що стоять перед ними.

Досить рідко використовується найбільш вірний, на наш погляд, спосіб визначення судової системи, що підкреслює її природу як інструмента судової влади, а також внутрішню єдність і загальні риси судових органів. Так, Н. В. Сібільова зазначає, що суди утворюють судову систему, для якої, як і для кожної системи, характерні певні зв'язки і відносини між окремими її елементами (судами) і якій притаманні такі властивості, як ієрархічність, багаторівневність, структурованість. Судова система уособлює організаційний аспект судової влади та віддзеркалює особливості організації судової влади країни, відповідає рівню соціально-економічного розвитку, пануючим у суспільстві поглядам на місце суду в системі механізмів державної влади, накопиченому досвіду і певним традиціям [28, с. 66]. Е. Б. Абросимова вважає, що судову систему слід розглядати як форму організації судової влади, що поєднує сукупність діючих на території конкретної держави судів, органів управління судовою системою й квазісудових установ, узяту у взаємодії окремих елементів системи один з одним і іншими системами або їхніми окремими елементами [1, с. 19].

Отже, більшість авторів все ж таки схиляється до висновку про необхідність розглядати судову систему як носія судової влади. При її визначенні необхідно не забувати, що це не сукупність яких-небудь органів (державних, муніципальних, інших), а саме система, і потрібно підкреслити наявність тісних внутрішньосистемних зв'язків між її елементами (судами). Так само не слід забувати, що судова система будується на основі певних принципів, обов'язкових для кожного суду. Незалежність і самостійність – це необхідні якості для судової влади й судової системи, але при цьому вони повинні мати загальні завдання й мету. Виходячи зі сказаного, можна

сформулювати таке визначення: судова система – це система спеціальних державних органів – судів, які є носіями судової влади, створені для задоволення потреби у розгляді та вирішенні виникаючих правових суперечок, мають загальні завдання, принципи організації й діяльності, відповідають рівню соціально-економічного розвитку суспільства.

Зробивши висновок, що всі суди держави утворюють судову систему (тобто є її елементами), необхідно сказати й про способи взаємодії елементів судової системи. Раніше вже робилися спроби виділити способи зв'язку між елементами судової системи, серед яких вказувалися: 1) процесуальний; 2) адміністративний; 3) корпоративний; 4) під впливом зовнішніх джерел влади. При цьому єдино легальним і прийнятним для всіх судів називався тільки процесуальний спосіб взаємодії [12, с. 109]. Хоча варто визнати, що законодавство України й більшості країн Європи створюють умови для того, щоб суди, що складають судову систему, підтримували зв'язок між собою не тільки через процесуальні відносини.

На наш погляд, як основний критерій класифікації способів взаємодії елементів судової системи необхідно розглядати природу такої взаємодії й те, чи буде вона виходити за межі самої судової системи. Оскільки процесуальна взаємодія з приводу розгляду правових суперечок у суді може здійснюватися не лише між судами, але й включати інших суб'єктів, тому варто виділяти способи внутрішньої взаємодії й способи зовнішньої взаємодії.

Внутрішньосистемна взаємодія характеризує способи підтримання зв'язку й питання, з яких це необхідно робити судам, що входять до складу судової системи. Особливість правосуддя полягає у тому, що кожен конкретний суд не здатний здійснити повний перелік необхідних або можливих дій, старт яким дає звернення до суду з питання порушеного або оскарженого права (початок досудового розслідування кримінальної справи), а закінчення фіксується відновленням останніх у рамках вирішення правового конфлікту (виконанням вироку у кримінальній справі). Це передбачається можливістю проходження кожної судової справи через кілька судових інстанцій, кожна з

яких має перебувати в окремому суді. Крім того, є необхідність подальшого аналізу судової статистики, вивчення й узагальнення судової практики. Тому до внутрішньосистемних способів взаємодії можна віднести такі:

1. Процесуальна взаємодія – це злагоджена діяльність судів різних інстанцій по забезпеченню розгляду виникаючих правових суперечок по суті, в апеляційному, касаційному й іншому порядку й у строки, чітко передбачені процесуальним законодавством країни. У рамках такої взаємодії самостійність судів практично повністю виключається, суб'єктивна участь суддів і співробітників апарату має зводитися до мінімуму. Головним завданням у рамках процесуальної взаємодії між судами є забезпечення права для всіх заінтересованих сторін використати всі можливі засоби щодо оскарження судових актів для досягнення справедливого й законного вирішення судової суперечки. У переважній більшості випадків таке завдання не може бути виконане жодним елементом судової системи самостійно, тому ми й зазначаємо необхідність і присутність процесуального взаємозв'язку між судами.

2. Організаційна взаємодія. Суди як елементи судової системи у більшості випадків не мають адміністративних повноважень один відносно одного. Питання кадрового, дисциплінарного характеру або щодо сфери забезпечення трудового процесу вирішуються або на рівні окремо взятого суду, або у відносинах між судами й зовнішніми для судової системи суб'єктами: органами судового самоврядування, органами, що забезпечують функціонування судової влади. Відповідно характер взаємин між судами в рамках вирішення питань організаційного характеру більше відповідає визначенню рівноправних відносин, ніж наказових. Хоча у деяких європейських країнах голови вищестоящих судів мають певні повноваження із визначення структури нижчестоящих судів (затвердження кількості судових палат), тимчасового переведення суддів з одного суду до іншого (Польща, країни Балтії). Але це скоріше виняток, ніж закономірність. Причому при реалізації таких повноважень однаково діють принципи незалежності суддів (у цьому випадку внутрішньої) і самостійності судів.

3. Взаємодія з питань суддівської самоорганізації. У рамках такої взаємодії формуються органи суддівського самоврядування загальні як для окремих видів судів, так і для судової системи в цілому. Такі органи необхідні для судової системи, оскільки діють за її межами й забезпечують діалог з іншими державними й недержавними органами та інститутами.

Зовнішня взаємодія характеризує відносини, що виникають між судами або в рамках окремо взятого суду при необхідності звернутися до суб'єктів за межами судової системи для виконання завдань, що стоять перед судами. У рамках зовнішньої взаємодії можна виділити два види зв'язків.

1. Взаємодія із зовнішніми несудовими органами. У цьому випадку йдеться про необхідність взаємодії судів різних видів й інстанцій з органами й посадовими особами як законодавчої, так і виконавчої влади з широкого кола питань. Це можуть бути питання кадрового характеру, коли судді, призначені на перший строк Президентом або обрані безстроково Верховною Радою України, прибувають до відповідного суду і голова такого суду повинен винести відповідний наказ, або коли голови судів ініціюють перед керівниками відповідних підрозділів Державної судової адміністрації призначення на посади керівників апаратів судів; так і питання координації роботи судів із правоохоронними органами різних видів по забезпеченню судового розгляду справ, виконанню судових рішень та ін.

2. Взаємодія із судовими системами (судами) іноземних держав. Такий вид взаємодії аналогічний попередньому, але має певну специфіку: взаємодія здійснюється з аналогічними судами з питань розгляду судових справ або виконання судових рішень. Але ці суди входять до складу судових систем іноземних держав. Більше того, у рамках такої взаємодії можуть підтримуватися зв'язки як з іноземними національними судами, так і з міжнародними судами або наднаціональними судовими установами.

Погляд на суд як на орган державної влади не є новаторським. Така позиція не заперечується ні законодавцем, ні в наукових працях. Але в останні роки в науковому середовищі з'явилися ґрунтовні розробки, присвячені

забезпеченню незалежності судової гілки влади, самостійності суду й законодавчому закріпленню відповідних гарантій. Суд був виділений серед інших державних органів у цілому й піднесений над правоохоронними органами в силу своєї специфіки й необхідності по іншому подивитися на розуміння й значення правосуддя для людини й держави, ніж це було у період перебування України в складі Радянського Союзу. З огляду на такі тенденції розглядати суд як державний орган означало дещо применшити його статус серед інших державних органів, поставити його поряд. Таке відношення можна охарактеризувати як ідеалістичне. Це було виправдано й необхідно в перші роки становлення України як незалежної держави, і саме така позиція допомогла зміцненню судової влади як повноцінної й рівноправної серед інших гілок державної влади. Тепер же, при досягненні певного «базового» рівня визнання значимості судової влади для сучасного суспільства, необхідно провести «роботу над помилками» й основну увагу звернути на підвищення якості правосуддя й ефективності роботи суду. Відправною точкою на цьому етапі повинна стати прагматична оцінка суду як робочої одиниці такого важливого механізму держави, яким є судова система. А кінцевою метою – позитивне сприйняття кожним членом суспільства, що звернувся до суду, якості й швидкості його роботи, професіоналізму суддів і працівників апарату.

Така потреба в Україні не є унікальною і розглядається міжнародними експертними організаціями як еволюційне явище, що постає перед кожною державою на певному етапі її розвитку. Йдеться про ситуацію, коли незначна чи зовсім відсутня підзвітність судової влади спричиняє появу у суспільстві вимог щодо існування не більш незалежної, а більш підзвітної судової влади. Заклики до взяття судовою владою більшої відповідальності за власне функціонування створює потребу в організаційному устрої, який дозволить судовій владі виконувати ці вимоги [23, с. 67]. Реалізація зазначеного можлива, якщо судова влада матиме право та обов'язок представляти суспільству та його представникам свої потреби у фінансуванні для обговорення, аналізу і

затвердження, а також належно сприйматиме подальший контроль над ефективністю використання виділених коштів.

1.2. Система принципів побудови судової системи, її характеристика

Слід зазначити, що дослідженню принципів побудови судової системи (організаційним принципам судової влади) не завжди приділяється належна увага у наукових і навчальних роботах. Основна увага звертається на визначення судової влади в цілому, процесуальні принципи судової влади. Хоча, якщо замислитися, саме через судову установу правосуддя входить у реальне життя, й відповідно організація судової системи буде багато в чому визначати ефективність і якість реалізації судової влади.

Досить часто науковці в роботах, присвячених судовій владі й судустрою, обмежуються дослідженням принципів судової влади в загальних рисах або ведуть мову про принципи правосуддя [31, с. 36-45; 14, с. 21-35], не бачать відмінностей між ознаками й принципами судової системи [32, с. 81] або без будь-якої класифікації розглядають деякі конституційні основи побудови й діяльності судових органів. Інколи деякі з цих понять ототожнюються. На наш погляд, така практика свідчить про неглибоке знання проблематики, й опис судової системи наукового або навчального характеру має супроводжуватися виділенням і розглядом принципів побудови судової системи. Така складна структура, як судова система, вимагає наукового аналізу всіх пов'язаних з нею понять, розмежування подібних явищ, встановлення взаємозв'язку. У даному контексті можна навести дуже влучне зауваження Ю. М. Грошевого до закону, який визначає судустрій України. На його думку, глава 1 такого закону повинна мати назву не основні положення, а принципи, оскільки «в законі не може бути основних положень, можуть бути принципи, які повинні бути поділені на дві групи: загальноправові принципи стосовно судустрою, і ті принципи, які роблять судустрій власне судустроєм» [67, с. 33].

Принципи побудови судової системи є частиною принципів судової влади, але, з огляду на цілком видиму специфіку, утворюють самостійну

систему принципів. Термін «система» перекладається з грецької як утворення, складання із частин і означає об'єктивну єдність закономірно пов'язаних один з одним предметів, явищ у ціле, що складається із частин, упорядкованих за певними законами або принципами [12, с. 8]. До сутнісних характеристик системи можна віднести: а) цілісність та подільність на елементи; б) наявність стійких зв'язків між елементами системи; в) наявність інтегративних властивостей; г) організованість системи.

Можна виділити різні критерії класифікації принципів судової системи. Виходячи з теорії права виділяють міжгалузеві й галузеві (специфічні) принципи. У такому випадку до міжгалузєвого можна віднести принципи, властиві не лише судустрою, але й іншим галузям права, наприклад, державному праву, цивільно-процесуальному або кримінально-процесуальному праву. До таких принципів відносять: принцип єдності судової системи, її побудови відповідно до адміністративно-територіального устрою країни (принцип територіальності), принцип фінансування судів з бюджету та ін. До галузєвих же принципів у такому разі варто відносити такі, що характеризують винятково організацію судової системи країни, наприклад принцип інстанційності.

За способом закріплення в законодавстві принципи судової системи можна поділяти на прямо сформульовані в конкретних нормах права (норми-принципи) і принципи, виведені з норм.

За характером нормативного джерела, що закріплює принципи, можна говорити про конституційні принципи побудови судової системи й принципи, що закріплені у законодавстві про судустрій.

Слід зазначити, що в Конституції приділяється досить значне місце закріпленню найважливіших принципів побудови судової системи країни. Саме тут закріплюються найважливіші гарантії самостійності судової системи й незалежності судової влади, які зведені в ранг конституційних принципів і характеризують державу як демократичну. Деякі принципи, закріплені в Конституції, характеризуються особливою стабільністю. Вони практично не

мінються навіть у випадках зміни самих конституцій залежно від певних історичних періодів, мають підвищену стабільність. Сучасні конституції характеризуються деідеологізацією формулювання принципів побудови судової системи з акцентуванням уваги на їх правовий зміст й визнанням рівності прав всіх суб'єктів суспільства.

Є. І. Козлова, аналізуючи конституційні принципи, що регулюють судову систему, виділяє три їх групи:

1) принципи й норми, що визначають взаємовідносини особи й судової влади;

2) принципи організації судової системи (здійснення правосуддя тільки судом відповідно до закону; єдність судової системи; поєднання професійних і непрофесійних начал у здійсненні правосуддя);

3) принципи функціонування судової системи (незалежність, незмінюваність і недоторканність суддів; гласність судочинства; змагальність і рівноправність сторін у процесі) [15, с. 348-357].

Але в більшості випадків у роботах, присвячених судовій владі й судоустрою, розглядаються характерні риси організаційних принципів судової влади і їх система без внутрішньої класифікації, а також можливість віднесення тих або інших принципів судової влади до організаційних або функціональних.

Так, слід виокремити позицію І. Є. Марочкина, який сформулював характерні риси організаційних (судоустрійних) принципів та визначає їх як такі, що звернені до відносин, які виникають не з приводу розгляду й вирішення конкретного виду судової справи, а з приводу організації судової системи, структури її органів, статусу суддів, тобто у зв'язку з організаційними відносинами. Відповідно до організаційних принципів належать: а) принцип єдності судової системи і статусу суддів; б) територіальності; в) спеціалізації; г) інстанційності; д) незалежності суддів; е) недоторканності суддів; ж) незмінюваності суддів; е) принцип професіоналізму суддів [28, с. 32, 43-49].

Н. В. Сібільова називає конституційно закріплені принципи побудови судової системи України, до яких відносить принципи: а) територіальності; б)

спеціалізації; в) єдності судової системи; г) інстанційності; д) ступінчастості; е) ієрархічності; ж) принцип доступності правосуддя [28, с. 95-106].

В. Д. Бринцев виокремлює такі основні принципи формування судової системи: а) принцип незалежності судових органів; б) оперативності правосуддя й доступності суду для населення; в) структурної самостійності; г) простоти й економічності судової системи [32, с. 50-51].

О. С. Захарова та В. В. Молдован визначають та розглядають лише принципи правосуддя, а єдність, стабільність та пристосованість до адміністративно-територіального устрою країни розглядають як характерні ознаки судової системи України, а не принципи її побудови. Так само і С. М. Тимченко серед принципів побудови судової системи України називає лише закріплені в Конституції України – територіальності і спеціалізації. Як ознаки судової системи називає єдність та стабільність.

На думку Р. О. Куйбіди, найбільш актуальними для подальшого розвитку системи судів в Україні є насамперед засади спеціалізації, територіальності та інстанційності. Усі інші засади переважно вичерпали своє методологічне значення і перейшли до категорії властивостей, рис, які характеризують сучасну систему судів [45, с. 47].

Т. Б. Любовнікова вважає, що ступінь широти та детальності регламентації організаційних принципів судової влади значною мірою залежить від специфіки правових традицій тієї чи іншої країни, а також особливостей її взаємодії з законодавчою і виконавчою гілками влади, що склалися у кожній державі [60, с. 211]. Дослідження специфіки конституційного закріплення основних принципів організації судової влади дає змогу Т. Б. Любовніковій зробити висновок, що у конституціях багатьох країн організаційні принципи судової влади формулюються не так стосовно неї як гілки державної влади, як щодо судів та суддів як носіїв специфічних повноважень, належних цій владній гілці [60, с. 209]. Далі авторка робить висновок, з яким слід погодитись: фактично існує три різні юридичні формулювання системи організаційних принципів, які визначають положення судової влади: організаційні принципи

судової влади, принципи організації судів (судової системи) та організаційні принципи здійснення правосуддя [60, с. 210].

Поява та використання у законодавстві та літературі таких формулювань дійсно можна пов'язати з існуванням різних вихідних понять – судова влада, суд, правосуддя.

Тут слід висловити сумнів у можливості і доцільності існування терміна «організаційні принципи правосуддя». Оскільки правосуддя здійснюється виключно у передбаченій процесуальними нормами формі, то і принципи правосуддя мають переважно процесуальний характер. А тому до організаційних принципів ми їх віднести не можемо, тобто організаційних принципів правосуддя просто не може бути.

Що стосується співвідношення організаційних принципів судової системи та організаційних принципів суду, то тут слід звернути увагу на кілька питань. По-перше, чи можна говорити про існування системи принципів суду окремо або у складі системи принципів судової системи? Суд – це структурна одиниця (елемент) судової системи. Законодавчо закріплені певні правила створення суду та організації його роботи (підстави для створення та ліквідації, порядок визначення кількості суддів у суді та призначення голови суду і його заступників, принципи формування внутрішньої структури суду тощо). Тому можна виокремити із системи принципів судової системи принципи, які характеризують організацію діяльності не сукупності державних органів країни, які об'єднані в єдину систему (судову систему), а одного органу – суду.

Як зауваження слід звернути увагу на використання Т. Б. Любовніковою термінів «принципи організації судової влади» та «організаційні принципи судової влади» в однаковому значенні. Передусім це не сприяє точності та однозначності при розгляді проблеми. Не можна сказати, що ці принципи повинні мати або мають різне значення і відрізняються один від одного, але, на наш погляд, більш правильним буде використання терміна «організаційні принципи судової влади». Це пов'язано з різними підходами до розуміння терміна «судова влада». Організаційні принципи судової влади – це більш

універсальне визначення, яке підходить для визначення певних принципів судової влади незалежно від точки зору щодо самої судової влади.

Викликає також інтерес позиція Н. О. Колоколова стосовно принципів і рис судової системи, що викладається під досить оригінальним кутом зору. Автор виходить із публічності судового процесу й вважає, що в основі його побудови й організації завжди лежать пануючі суспільні інтереси. Отже, основними принципами побудови судової системи є:

- (а) відповідність цілям і завданням, що стоять перед органами судової влади відповідно до діючого законодавства;
- (б) відповідність економічним можливостям держави;
- (в) відповідність запитам суспільства.

У той же час виняткова компетенція судової системи на вирішення певного типу соціальних конфліктів, право суду на творчість (заповнення прогалін у законодавстві), здатність до внутрішнього самоврядування, захист прав і свобод людини й громадянина, самостійність і незалежність розглядаються Н. О. Колоколовим як риси судової системи.

Незважаючи на оригінальність позиції, у деяких питаннях з нею не можна погодитися. Названі автором принципи не є принципами побудови лише судової системи. Вони мають настільки загальний характер, що будуть справедливими для будь-якого державного органу або інституту, не обов'язково судового. Крім того, зазначені принципи жодним чином не розкривають специфіки судових органів, які утворюють систему й реалізують окрему гілку державної влади.

Те ж саме можна сказати про визначення принципів судової системи, сформульоване Л. М. Москвич, яка їх поділяє на: 1) фундаментальні принципи; 2) принципи побудови судової системи; 3) принципи судочинства. Якщо це класифікація, то не зрозуміло, чому один із елементів системи має назву, ідентичну до назви самої системи. На жаль автор не визначає які принципи відносяться до другого і третього видів, а серед фундаментальних названі принципи верховенства права, рівності, доступності, справедливості [18, с. 105-

106]. На наш погляд названі принципи також слід відносити до загальноправових принципів побудови державного механізму. Тут ще раз буде доречно навести слова Ю. М. Грошевого, який вважає, що загальноправові принципи, закріплені стосовно судової системи, повинні бути конкретизовані відповідно до специфіки судових органів. Наприклад, принцип верховенства права. Слід конкретно вказати, що цей принцип означає для судді, якщо він згадується як обов'язковий для нього у законі [67, с. 33]. Але заради справедливості слід зауважити, що не можна говорити й про незастосовність названих принципів до побудови судової системи. Мабуть, це принципи, які мають найбільш загальний характер.

Таким чином, характеризуючи організаційні принципи судової влади – принципи побудови судової системи, можна виокремити кілька характерних для них рис і обов'язкових вимог. Такі принципи:

а) утворюють самостійну систему, що визначає судовий устрій країни, мета якої – забезпечення створення й безперебійного функціонування демократичної й ефективної судової системи;

б) нормативно закріплюють загальні положення обов'язкового характеру з приводу організації судової системи, структури її органів;

в) відображають специфіку традицій судочинства країни й особливостей положення органів судової влади в державному механізмі;

г) повинні відповідати економічним можливостям держави й потребам суспільства.

З урахуванням викладеного принципи побудови судової системи можна визначити як історично сформовані теорією й практикою діяльності судів, обумовлені економічним і ідейно-політичним рівнем розвитку суспільства нормативно закріплені положення, що фіксують найбільш важливі вимоги й відображають закономірності побудови судової системи країни, виражають її зміст й специфіку і визначають тенденції розвитку.

До самої ж системи принципів побудови судової системи варто включити такі принципи: а) єдності судової системи; б) територіальності; в) спеціалізації;

г) інстанційності; г) ступінчастості та ієрархічності; д) самостійності суду; е) доступності суду.

У даний перелік не були включені принципи, що визначають вимоги до суддівського корпусу. Мова йде про такі принципи, як поєднання професійних і непрофесійних начал у здійсненні правосуддя, незалежності суддів, недоторканності суддів, незмінюваності суддів та ін. Попри велике значення зазначених принципів для судової влади їх реалізація практично не впливає на структуру судової системи, а тому до системи принципів побудови судової системи вони входять не можуть.

Отже, на наш погляд, організаційні принципи судової влади утворюють самостійну систему, оскільки відповідають вимогам самостійності, повноти, несуперечності й є тісно взаємозалежними. Дія кожного принципу створює умови для дії другого принципу, що унеможливує їхнє функціонування самостійно. Кожний із принципів судової системи відіграє самостійну роль при її побудові, характеризує ставлення до судового устрою країни й у сукупності з іншими принципами визначає єдину мету – забезпечення створення й безперебійного функціонування демократичної й ефективної судової системи.

Як обґрунтування викладеного твердження можна навести такий логічний ланцюжок. Візьмемо принцип територіальності побудови судової системи. Цей принцип закріплений на рівні Конституції України (у багатьох зарубіжних країнах так само має конституційне закріплення), тому його наявність і значення сумніву не викликають. Основний зміст цього принципу в Україні – судова система повинна відповідати адміністративно-територіальному устрою країни. При реалізації такого завдання цей принцип тісно взаємодіє із принципом доступності суду, основне завдання якого – забезпечити можливість для кожної людини в разі необхідності вільно й безперешкодно звернутися до суду. Зазначені принципи також взаємодіють і пов'язані із принципом самостійності суду – необхідністю виключити вплив на суд з боку органів місцевого самоврядування. Названі принципи пов'язані і з принципом ступінчастості, що фіксує необхідність декількох рівнів у судовій системі і ці

рівні збігаються з адміністративними одиницями країни. У свою чергу, принцип ступінчастості зобов'язаний своєю появою принципу інстанційності, завдання якого забезпечити можливість оскарження судового рішення. У межах реалізації зазначених принципів необхідно також забезпечити спеціалізацію судових органів (для підвищення якості правосуддя) і зберегти єдність судової системи.

Навіть на такому прикладі можна переконатися, наскільки взаємозалежні всі названі принципи побудови судової системи. Якоюсь мірою їх реалізація вимагає певного компромісу. Оскільки, наприклад, важко забезпечити і відповідність судової системи адміністративно-територіальному устрою країни, і незалежність суду від місцевих органів влади, й зручність звернення до суду для будь-якого жителя відповідної території. Саме ретельне формулювання кожного із принципів побудови судової системи з урахуванням основних завдань інших принципів, що входять до системи, їх чітка реалізація на практиці забезпечують збалансовану роботу судової системи в цілому зі збереженням всіх демократичних надбань у суспільстві.

Висновки до розділу 1.

Теоретичний аналіз поняття «судова система» вимагає попереднього визначення точок зору та обраної позиції щодо поняття «судова влада» та «суд», їх співвідношення між собою і поняттям «судова система». Для зручності використовуються різні підходи щодо розгляду поняття «судова влада». В наслідок такої роботи формулюється висновок, що більшість підходів до визначення поняття судової влади мають не загальний, універсальний, а окремий характер і у більшості випадків поняття судової влади розглядається без належного врахування специфіки цієї гілки влади в інших країнах. Дослідники розглядають дане правове явище в різних площинах, що робить практично неможливим їхнє порівняння, визначення більше вдалого й повного.

Єдиним елементом судової системи визнається суд, обґрунтовується позиція, відповідно до якої суддя не може розглядатися як елемент судової системи. Так само не є елементом судової системи квазісудові органи, які виконують допоміжну функцію, але зовні судової системи.

Дослідженню структури судової системи має передувати розгляд принципів її побудови, що мають визначаюче значення для розвитку системи судів, функціонування суду.

Проведено аналіз наукових поглядів на класифікацію принципів побудови судової системи, критерії такої класифікації. Виокремлено характерні риси і обов'язкові вимоги для принципів побудови судової системи: а) утворюють самостійну систему, що визначає судовий устрій країни, мета якої – забезпечення створення й безперервного функціонування демократичної й ефективної судової системи; б) нормативно закріплюють загальні положення обов'язкового характеру з приводу організації судової системи, структури її органів; в) відображають специфіку традицій судочинства країни й особливостей положення органів судової влади в державному механізмі; г) повинні відповідати економічним можливостям держави й потребам суспільства.

З урахуванням викладеного принципи побудови судової системи визначаються як історично сформовані теорією й практикою діяльності судів, обумовлені економічним і ідейно-політичним рівнем розвитку суспільства нормативно закріплені положення, що фіксують найбільш важливі вимоги й відображають закономірності побудови судової системи країни, виражають її зміст й специфіку і визначають тенденції розвитку.

До самої ж системи принципів побудови судової системи включено: (а) єдності судової системи; (б) територіальності; (в) спеціалізації; (г) інстанційності; (д) ступінчастості та ієрархічності; (е) самостійності суду; (є) доступності суду. У роботі розглянуто значення кожного із них для формування та функціонування сучасної судової системи.

РОЗДІЛ 2

АНАЛІЗ СУДОВИХ СИСТЕМ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН

2.1. Класифікація судових систем країн Європейського Союзу

У рамках цієї роботи поставлене завдання виявити загальні закономірності й специфіку розвитку й функціонування судових систем країн Європейського Союзу, що неможливо без використання історико-правового й порівняльно-правового методів дослідження. Це пов'язано із тим, що країни, що входять до складу Європейського Союзу в наші дні, мають різні історичні етапи й передумови формування правових систем, різні етапи становлення державності й різні історичні традиції функціонування судових органів. При цьому перебування в одному наддержавному утворенні вимагає від них пошуку компромісу й знаходження єдиної моделі судової системи, можливої в майбутньому для кожного члена ЄС. Слід зазначити, що, незважаючи на необхідність визначення такої єдиної, компромісної моделі судової системи, нині її ще не існує. На рівні міжнародних договорів і загальноєвропейських стандартів визначені лише загальні принципи, яким повинні відповідати судові органи кожної європейської країни й завдання й мети, які ставляться перед судами в сучасній демократичній країні. Єдність Європейського Союзу поки не привела до повної однаковості правових систем його членів, у тому числі до єдиного типу судової системи. При наявності наднаціональної загальноєвропейської судової системи були збережені національні особливості в кожній окремо взятій європейській країні, що спричиняє функціонування різних видів судів.

Така ситуація ставить перед нами дві мети. По-перше, необхідно мати чітке уявлення про сучасну структуру судових органів основних країн Європейського Союзу й про історичні передумови, що пояснюють їх. По-друге, необхідно проаналізувати заходи, які вживаються у рамках окремих країн-членів ЄС для реформування національних судових систем з метою зробити їх здатними виконувати загальновизнані завдання й наблизити до структури

можливої майбутньої загальноєвропейської моделі. Для виконання цих завдань необхідно класифікувати наявні види судових систем сучасних країн–учасниць Європейського Союзу.

Але передусім, на наш погляд, варто звернути увагу на ряд факторів, які обумовлюють сучасний судоустрій більшості країн Європи й у майбутньому допоможуть визначити критерії для їхнього поділу за видами.

По-перше, слід сказати про здатність (можливість) судової системи будь-якої держави зазнавати змін, що проявляється в реформуванні державою свого судоустрою в міру необхідності.

Так, розглянута раніше історія розвитку й становлення судової системи в Україні і в європейських країнах свідчить про можливість кардинальної зміни її структури не через необхідність поліпшення або оптимізації роботи судів, а через зовнішні, екстремальні або кризові умови функціонування держави. При поверненні ж до нормальної роботи всього державного апарату й виходу держави із кризової ситуації судова система набуває більше логічної структури, обумовленої необхідністю максимально спокійної й стабільної роботи.

Протягом останніх десятиліть держави Європейського Союзу не зазнавали будь-яких важких потрясінь, здатних кардинально вплинути на планомірне й спокійне еволюціонування судових систем. Це дало можливість країнам ЄС при оптимізації роботи своїх судових органів урахувати не тільки внутрішньодержавні потреби, але й потребу забезпечити можливість співробітництва судів різних країн між собою. А така можливість може бути забезпечена декількома шляхами: а) через уніфікацію судових процедур; б) уніфікацію судових структур; в) формування загальних міждержавних і недержавних інститутів й утворень. У міру реалізації таких можливостей структури судових систем країн ЄС будуть набувати усе більше загальних рис. Але така еволюція не може відбуватися швидко й тому сьогодні судові системи європейських країн мають багато специфічних рис й особливостей.

Ця специфіка може проявлятися навіть при зовні аналогічному складі судових систем. Країни, що мають три рівні судової системи й два види судів

(загальні й адміністративні), на перший погляд, становлять переважну більшість. Але навіть при подібності таких важливих ознак, судові системи можуть кардинально відрізнятись, оскільки перелік всіх ознак, що їх характеризують, значно більше й ширше за змістом, ніж поділ судової системи по горизонталі й вертикалі.

По-друге, порівнюючи судові системи, проводячи їхню класифікацію, не можна не торкнутися питання структури судової системи, а також її складу. У більшості випадків склад судової системи визначається такими її елементами, як суди й судді.

Визначення суду ми вже давали, нагадаємо лише, що при розгляді суду як елемента судової системи під ним слід розуміти спеціальний державний орган, наділений повноваженнями по здійсненню правосуддя. Суд як елемент судової системи повинен відповідати трьом основним ознакам: 1) він повинен бути державним; 2) мати право здійснювати правосуддя; 3) його створення й порядок діяльності повинні бути закріплені на рівні закону. У цілому ознак, що характеризують суд як специфічний орган державної влади, значно більше. Але в цьому випадку ми виділяємо головні з них, які характеризують суд як елемент системи. Саме ці три основних ознаки відрізняють суди серед інших державних органів або квазісудових органів. Причому слід зазначити, що держава теоретично, через відповідне законодавче закріплення, може увести до складу судової системи недержавні органи, наділені правом по розгляді правових спорів (органи, що забезпечують альтернативний розгляд спорів). І в такий спосіб перша з основних ознак суду як елемента судової системи може бути обійдена. Але реалізувати на практиці це вкрай складно. Оскільки введення до складу державної судової системи недержавних (суспільних) органів, що забезпечують альтернативний розгляд спорів, або квазісудових органів вимагає законодавчого закріплення їхнього статусу, порядку створення й діяльності, статусу й вимоги до осіб, які розглядають спори в таких судах (суддів), уніфікації процедур їхньої діяльності із процедурами державних судів для забезпечення єдності судової практики. А це зводить нанівець зміст створення

й функціонування органів подібного роду. Оскільки основна причина функціонування органів альтернативного розгляду спорів у тому, що процедура їхнього створення й діяльності значно простіше ніж у державних судів, отже, забезпечується більш швидкий розгляд спорів, мінімізація витрат сторін на судовий процес і більша доступність для населення. Тому в більшості країн існують способи альтернативного вирішення спору, але органи, які забезпечують їхню реалізацію, до структури судової системи не входять і не можуть розглядатися як елемент судової системи.

Що стосується суддів як елемента судової системи держави, то варто також сказати про аргументи, які ставлять під сумнів їхню подібну характеристику. Справа в тому, що елементи системи повинні бути порівнянні за своїм значенням, положенням й можливостям. Якщо між елементами системи є велика різниця у можливостях, якими вони володіють, то слід говорити про поглинання менших елементів більшими й утворення в структурі системи підсистем для збереження однорідності й гармонійності основної системи.

Наведене порівняння наочно показує, що суддя порівняно із судом не має внутрішньої структури, складу й повноваження його відрізняються в рази. Тому бути рівноцінним елементом, що утворює єдину систему разом із судами – судову систему, суддя не може. Теоретично це було б можливо, якби України мала законодавчу можливість утворювати суди, що складаються з одного судді (аналог мирових суддів або мирової юстиції, наявних у ряді зарубіжних країн). Тоді такий суддя поєднував би в собі й посадову особу й орган і міг би стати елементом судової системи.

Розглядати суддів як рівноцінний елемент порівняно із судами можна при їхній оцінці як носіїв судової влади. У такій ситуації судді як носії судової влади навіть більш доречні, ніж суди. Але елементами такої категорії, як судова система, можуть виступати тільки судові органи – суди. Судді ж утворюють склад кожного конкретного суду, можуть утворювати судові колегії для розгляду справ, входити до складу судових палат, брати участь у роботі

загальних зборів суддів суду або Пленуму, при його наявності. Тобто в рамках судової системи вони є елементом не основної системи, а підсистеми, у якості якої можна розглядати кожен конкретний суд.

По-третє, незважаючи на те, що судова система утворюється винятково судами, для неї характерний внутрішній поділ. Умовно можна назвати поділ судової системи по горизонталі (на рівні) і по вертикалі (на галузі). Поділ по горизонталі присутній обов'язково, створюється для забезпечення дії принципу інстанційності й через необхідність поділу судів за компетенцією. Тому можна говорити про дво-три-чотири-рівневі судові системи і більше. Відповідно рівень судової системи утворюється з елементів системи – судів, об'єднаних по юрисдикційно-процесуальною ознакою.

Поділ по вертикалі – це не таке обов'язкове структурування судової системи, як поділ по горизонталі й можливий лише у випадку присутності зовнішньої спеціалізації судових органів і наділення спеціалізованих судів достатньою внутрішньою самостійністю. Зараз немає обов'язкових вимог на рівні загальновизнаних міжнародних стандартів із забезпечення зовнішньої спеціалізації для судів, що теоретично уможливорює формування судової системи країни лише «загальними судами» або виділенням спеціалізованих судів, але не на всіх рівнях, без наділення їх самостійністю й з підпорядкуванням єдиному вищому суду країни. І тоді про наявність гілок у структурі судової системи говорити не варто. Поділ по вертикалі присутній лише за умови чіткого виділення поряд із загальними судами спеціалізованих судів, із приблизно однаковою кількістю рівнів, що забезпечують можливість проходження судового спору відповідної спеціалізації по всіх інстанціях усередині судової спеціалізації. При такій умові спеціалізовані суди очолюються вищим спеціалізованим судом, за значенням прирівняним до вищого суду загальної юрисдикції.

Дещо окремо варто сказати про особливості формування судових систем федеративних держав. Подібний устрій держави (наявність суб'єктів федерації) уможливорює формування практично незалежних судових систем для кожного

суб'єкта федерації. Ступінь незалежності, наявність або відсутність єдиного судового органу з консультативними функціями або обов'язковими процесуальними повноваженнями стосовно судових рішень судів суб'єктів федерації індивідуально визначаються кожною федеративною державою виходячи з історичних і правових традицій, а також з урахуванням міжнародних стандартів по забезпечення прав людини на судовий захист і забезпечення судової незалежності.

Названі фактори обов'язково повинні братися до уваги, коли виникає необхідність провести класифікацію судових систем країн світу, або, як у нашому випадку, країн ЄС, і при визначенні можливих критеріїв такої класифікації.

Спроби здійснити класифікацію судових систем країн світу або Європейського Союзу робилися й раніше. Зокрема, М. В. Ярова в рамках дисертаційного дослідження торкнулася питання типології судових систем європейських країн й як методологічну основу для визначення типів судових систем використала класичний поділ правових систем, характерний для наук теорії держави й права й порівняльного правознавства [37, с. 34]. Це привело автора до виділення романського (Франція, Італія, Іспанія, Португалія, Бельгія), германського (ФРН, Австрія) і змішаного (Нідерланди, Данія, Норвегія, Швеція, Туреччина та ін..) типів судових систем.

Визначаючи характерні риси кожного з типів судових систем, М. В. Ярова зауважує, що для судових систем романського й германського типу характерною є наявність більше одного вищих судів, а отже, і механізму подолання розбіжностей між вищими судами, а також наявність адміністративного й фінансового контролю над судами з боку Міністерства юстиції. Англійська судова система характеризується винятковою складністю й запутаністю, наявністю одного вищого суду й повною незалежністю від органів виконавчої влади. До змішаної ж судової систем дослідник відносить ті, які сполучають елементи як романської, німецької, так й англійської судових систем у різному сполученні [37, с. 44-47].

Не можна сказати, що така класифікація судових систем є зразковою. По суті автор у рамках свого дослідження не називає, чим же конкретно відрізняються між собою романська й німецька судові системи (класифікуючи ознаки одночасно наводяться стосовно обох видів систем).

У рамках більшості інших російських досліджень використовується приблизно така ж система класифікації судових систем зарубіжних країн, тип судової системи прив'язується до виду правової родини. У таких випадках дослідники намагаються знайти загальні риси судових систем країн однієї правової сім'ї, які підтвердили б можливість такої класифікації, й не звертається увага на відмінності в судовому устрої країн одного типу права [36, с. 8]. Але іноді використовується й інша методика. Х. А. Рустамов і А. С. Безнасюк, при виділенні загальних характеристик судоустрою зарубіжних країн аналізували не судові системи в цілому, а види судів. І відповідно наводять приклади різних варіантів функціонування загальних судів, спеціалізованих або різні варіанти реалізації принципу інстанційності [15, с. 192-203], що не може характеризувати судову систему в цілому.

Слід зазначити, що існують і більш прості способи визначення видів судових систем. Наприклад, Жак Зіллер країни Європи поділяє на дві категорії: країни з дуалізмом судових органів – Бельгія, Німеччина, Греція, Франція, Італія, Люксембург, Нідерланди, Португалія, та країни з єдністю судових органів – Данія, Іспанія. При цьому слід уточнити, що у Німеччині не два, а п'ять різновидів судів (загальні, адміністративні, з питань праці, соціальні та податкові), не рахуючи конституційних судів, у Великій Британії існує велика кількість адміністративних трибуналів (*administrative tribunals* – квазісудові органи), а в Іспанії – адміністративні суди інтегровані в єдину судову систему.

Більшість вітчизняних дослідників дотримуються аналогічної позиції. Зазначається, що побудова судової системи будь-якої країни залежить від безлічі факторів, таких як організація державної влади, адміністративно-територіального устрою, типу правової сім'ї, історичних традицій. Але при цьому основним критерієм класифікації судових систем знову ж є вид правової

сім'ї (ї виділяється романо-германська й англо-саксонська судові моделі), а такі критерії, як спеціалізація судів й інстанційність розглядаються як другорядні. Можуть називатися й інші ознаки, характерні для сучасної судової системи: наявність органів конституційної юрисдикції, самостійної системи адміністративної юстиції, ступінь інтеграції прокуратури в систему органів судової влади, але без наділення їх статусом видоутворюючих.

На наш погляд, використання подібної методики є невірним і недостатнім. Використання як критерію класифікації судових систем видів правових систем не може відображати реальну ситуацію, оскільки судові системи в країнах однієї правової сім'ї можуть істотно відрізнятися між собою. Так, вони можуть мати й загальні риси, але загальні риси існують й у судових систем країн, що належать до різних правових сімей.

Можна показати істотні відмінності судових систем Німеччини й Австрії, які належать не просто до романо-германської системи права, а й навіть до германської її частини.

Так, у першу чергу, структура судової системи Німеччини визначається наявністю п'яти судових гілок, які діють зовсім незалежно одна від одної. До них належать: загальні суди (здійснюють цивільну й кримінальну юрисдикції), адміністративні суди, суди по трудових спорах, фінансові суди й соціальні суди. Другою її характерною ознакою є той факт, що попри процесуальну єдність всі суди діляться на федеральні й суди земель, а судді значаться, відповідно, на федеральній службі або на службі земель. В Австрії ж судочинство є прерогативою федерації, у результаті чого всі суди визначаються як федеративні, судів суб'єктів федерації немає. Крім того, не так чітко й розширено реалізований принцип спеціалізації судів. Основу судової системи становлять загальні суди (*the ordinary courts*), що розглядають цивільні й кримінальні справи. Поряд із загальними діють так звані суди публічного права (*public-law courts of justice*), до яких належать Адміністративний суд і Конституційний суд. Суди публічного права займають особливе положення в судоустрої країни і їхня діяльність регламентується окремими законами: «Про

Адміністративний суд» [49] й «Про Конституційний суд» [51]. Є також арбітражні трибунали, але вони не входять до складу державної судової системи, оскільки вважаються не державними судами, а приватними судовими установами [49, с. 15-16]. Таким чином, структурно судові системи Німеччини й Австрії відрізняються значно.

У таких країн як Франція, Італія, Іспанія, Португалія, які належать до романської підсистеми романо-германської правової сім'ї, загальних рис набагато більше. Це пов'язано з історично сформованим впливом Франції на національні правові системи прилеглих країн. Але при цьому ідентичними їх назвати неможливо через наявні серйозні відмінності як за кількістю видів спеціалізованих судів, так і за кількістю рівнів судових систем.

Так, судова система Франції являє собою класичну дуалістичну модель і складається із загальних, й адміністративних судів, які є незалежними й очолюються Касаційним судом Франції й Державною радою. При поділі загальних й адміністративних судів по горизонталі, вони утворюють три рівні. Крім того, всередині структурної організації кожного з рівнів є структурування за галузевою ознакою [36, с. 117]. Існує також велика кількість спеціалізованих судів, які у більшості випадків мають меншу кількість рівнів (про що більш детально йтиметься в наступних підрозділах).

Італійська судова система також представлена загальними судами, очолюваними Верховним апеляційним судом (Supreme Court of Appeal) і адміністративними судами. Адміністративна юстиція Італії практично повністю дублює за повноваженнями і завданням французьку, але має меншу кількість рівнів – лише два. До спеціалізованих судів належать військові суди, податкові суди (tax courts) і Рахункова палата з регіональними представництвами.

Іспанія, незважаючи на історичний вплив на її правову систему з боку Франції, також має індивідуальні особливості власної судової системи. У першу чергу це викликано специфікою адміністративно-територіального устрою країни, відповідно до якого й організоване судоустрій. Так, Іспанія не є федерацією, але її територія утворюється сімнадцятьма автономіями, кожна з

яких ділиться на провінції й муніципалітети. І в підсумку судова система країни хоч й є єдиною, але автономність територій впливає на діяльність судів [36, с. 180]. Крім системи загальних судів і наявності деяких спеціалізованих судів, привертає увагу Національний суд Іспанії. За своїм значенням він схожий на органи політичної юстиції, характерні для Франції, – Високу палату правосуддя й Палату правосуддя. Але французькі аналоги мають тільки кримінальну юрисдикцію стосовно членів уряду й Президента Франції, а Національний суд Іспанії компетентний розглядати не тільки кримінальні, але й трудові й адміністративні спори, що мають загальнонаціональне значення.

Наведені приклади підтверджують неможливість використання видів правових сімей як єдиного критерію для класифікації судових систем. Навіть серед таких країн, як Франція, Італія, Іспанія й Португалія, національні правові системи яких дуже близькі й вийшли з однієї колиски, судоустрій має значні відмінності, особливо коли йдеться про види й компетенцію спеціалізованих судів.

Тому класифікація судових систем різних країн повинна проводитися за критеріями, які важливі для характеристики саме судової системи, а не держави в цілому. Звичайно, входження в ту або іншу правову сім'ю впливає на ставлення до судової влади, статусу суддів, взаємовідносини судових органів з іншими державними органами й на структуру судоустрою країни. Цей вплив подібний до впливу на структуру судової системи розміру території країни, кількості населення, історичних правових традицій суспільства, форм державного устрою й правління, входження до складу наддержавних утворень, рівня розвитку й добробуту суспільства, ступеня економічної самостійності й фінансової стабільності країни й навіть погодних умов і рельєфу місцевості. Всі названі фактори, у тому числі й належність до певної правової системи, впливають у більшому або меншому ступені на структуру судової системи, формує її. Але кожний з них окремо не є визначальним, видоутворюючим. Тому їх використання як критерію не може привести до точної класифікації

судових систем. Така класифікація буде значною мірою імовірнісною, а значить і матиме погрішності, що робить її ненауковою.

Для точності класифікації необхідно використати в першу чергу такі ознаки й фактори, які характеризують не державу в цілому або суспільство, а саме судову систему як один з елементів державного устрою. Ознаки, що є специфічними, викликані особливостями об'єкта дослідження. І в нашому випадку йдеться про такі ознаки, як кількість рівнів судової системи, кількість судових інстанцій, ступінь використання спеціалізації судів, кількість вищих судових установ і порядок управління у сфері судової діяльності.

Але дана робота присвячена вивченню судових систем не всіх країн світу, а країн, що входять до складу Європейського Союзу. І метою такого дослідження є бажання виявити вимоги, які ставляться Європейським Союзом як до власних національних судових систем, так і до судоустрою країн, що претендують на входження до складу зазначеного об'єднання. Така мета ставиться з тієї причини, що Україна продовжує дотримуватися в зовнішній політиці курсу на зближення із країнами європейського співтовариства й це вимагає від неї проведення реформ у всіх сферах державного устрою, у тому числі й судоустрою, для відповідності європейським стандартам. Зазначені цілі й характер даного дослідження й будуть головним визначальним критерієм для наступної класифікації судових систем.

У цьому контексті нами довелося враховувати той факт, що більшість із європейських стандартів або вимог до національного судоустрою мають не судоустрійний характер. У своїй загальній сукупності вони стають системоутворюючими, але на структуру судової системи впливають не прямо. В усіх документах Європейського співтовариства, що встановлюють вимоги до органів судової влади окремих держав-членів, суддівського корпусу й дотримання прав громадян на судовий захист немає прямих вказівок на кількість рівнів судової системи, чіткої кількості інстанцій або видів спеціалізованих судів для кожної країни. У цих документах йдеться про такі необхідні характеристики національних судів, які б гарантували дотримання

кримінально-правових і процесуальних прав і свобод, а також основних принципів судового процесу. Зокрема, права на справедливий, публічний розгляд справи в розумний строк незалежним і безстороннім судом, що попередньо заснований законом, права на ефективне оскарження судового рішення, права на юрисдикційну допомогу тощо.

Що ж стосується класифікації судових систем, то в самому Європейському співтоваристві вкрай обережно ставляться до можливого їхнього поділу на різні типи або види. Так, Європейська комісія з ефективності правосуддя (СЕРЕЈ) у рамках підготовки Доповіді 2006 р. про системи правосуддя країн Європи не змогла сформулювати загальну, безперечну, єдину класифікацію судових систем європейських країн і подала матеріал по країнах, розташовуючи їх за абеткою. Але при цьому було зазначено, що класифікація судових систем можлива за низкою критеріїв: 1) на основі характеристик судових систем з розподілом на країни континентального й загального права, країни перехідного періоду й країни зі старими судовими традиціями; 2) за географічним принципом з урахуванням розміру території й кількості населення; 3) за економічними критеріями з поділом на зони євро або поза межами євро [28, с. 12-13].

У рамках даної роботи критерієм для класифікації стане перебування в складі Європейського Союзу або ступінь близькості до входження до складу даного об'єднання держав.

Нині деякою мірою всі держави–члени Європейського Союзу можна поділити на два типи:

1) країни, що стояли у джерел створення ЄС, що мають устояні демократичні традиції й найбільший ступінь реалізації європейських стандартів у сфері судової влади, судоустрою й прав людини й громадянина на судовий захист;

2) країни, які порівняно недавно увійшли до складу ЄС і продовжують реформу власних судових систем.

Крім того, необхідно зазначити, що Європейський Союз співробітничав з великою кількістю сусідніх країн, що бажають увійти до його складу. І країни, які найбільше наблизилися до правових стандартів, визначених ЄС, одержують офіційний статус кандидата в члени ЄС. Досвід таких країн також український важливий для України, тому вони утворюють третій тип країн.

Відповідно до такої класифікації держав судові системи яких будуть аналізуватися в рамках даної роботи, вони поділятимуться на три типи залежно від ступеня реалізації демократичних і правових стандартів у сфері судоустрою, обов'язкових для членства в складі ЄС.

1) Франція, Німеччина – країни, що дотримуються максимально високих демократичних стандартів, у тому числі й у сфері судоустрою. Їхній державний устрій є джерелом для рецепції для багатьох сусідніх країн. Досвід Німеччини цікавий, з огляду на федеральний устрій країни.

2) Польща, Латвія, Литва, Естонія – країни, найбільш молоді члени Європейського Союзу, які у недалекому минулому мали потенціал, порівнянний з українським, але більш ефективно його використали. Їх досвід можна адаптувати до українських реалій, виходячи зі схожості базових параметрів [35]. Ці країни, незважаючи на входження до складу ЄС, продовжують проводити судову реформу і їхній позитивний досвід у цій сфері необхідно використати й Україні.

3) Хорватія, Македонія, Туреччина – країни кандидати в члени Європейського Союзу. До судоустрою цих країн є найбільші претензії з боку Європейського Союзу, й недосконалість їхніх судових систем і порядку судочинства є однією з основних перешкод до ухвалення рішення про їхнє входження до складу ЄС. Тому Україні варто звернути увагу на строки й порядок реалізації європейських стандартів у сфері реформування судоустрою й у цих країнах, оскільки з ними ЄС працює максимально тісно.

Саме така класифікація країн та їхніх судових систем, а не будь-яка інша, дозволить у рамках цієї роботи найбільш ефективно й обґрунтовано визначити

необхідну для членства в Європейському Союзі структуру судової системи, принципи її побудови, мету й завдання, які вона повинна і може виконувати.

2.2. Загальна характеристика судових систем країн Європейського Союзу

Щоб судова система виконувала завдання, які перед нею ставляться, законодавець кожної європейської країни намагається максимально ясно й чітко закріпити розуміння природи суду і його роль у механізмі держави. Звичайно це робиться на рівні конституції країни, у якій роль суду визначається безпосередньо або через визначення судової влади. На рівні Основного Закону також вирішуються питання визначення судової влади, організаційно-правового порядку реалізації повноважень судовими органами, гарантії здійснення судової влади. Межі регулювання зазначених питань відрізняються та свідчать про ставлення до суду в країні, стан судової системи і про те, яке місце займає ця гілка влади в державному механізмі.

Термін «конституція» (від латинського *constitutio* — установа, утворення) застосовувався ще античними мислителями. Так називався один із видів декретів римських імператорів. В епоху феодалізму вживалося й формулювання «Основний Закон», що тепер використовується як синонім конституції. Сьогодні під цим терміном розуміють документ, основний закон (кілька основних законів), який має найвищу юридичну силу, прийняття і зміни якого здійснюються в особливому порядку, що регулює в більшому або меншому обсязі основи життя суспільства [35, с. 27]. Найвища юридична сила конституції означає, що всі інші закони, інші акти, правозастосовна практика повинні відповідати їй, інакше вони недійсні. Саме тому не слід зневажати конституційні визначення загальних засад судової системи. Хоча її норми не можуть детально закріпити всі особливості структури судових органів країни, але саме вони визначають основні принципи їхньої побудови, що й обумовлює потребу в дослідженні відповідних частин конституцій країн ЄС.

У конституціях головним чином відображаються питання визначення судової влади, принципів правосуддя, порядку формування суддівського

корпусу та статусу суддів, гарантій незалежності суддів, права громадян на судовий захист. Структура ж судової системи країни не завжди одержують своє конституційне закріплення або висвітлюються у загальних рисах. У той же час конституції можуть містити детальний перелік усіх судів, які входять до складу судової системи, та принципи організації судових органів у тих випадках, коли в такій державі відбувається адміністративна або судова реформа й на конституційному рівні закріплюється бачення майбутнього судоустрою країни, досягнуте в результаті політичного компромісу або інших факторів.

Практично в кожній сучасній конституції є спеціальні розділи, у яких висвітлені конституційні основи судової влади. Відповідні глави або розділи європейських конституцій можуть мати різні назви. Наприклад, у конституціях Іспанії, Франції й Норвегії – Про судову владу, у конституціях Фінляндії, Македонії, Монако й Німеччини – Правосуддя, у Конституції Польщі – Суди і Трибунали, у Конституції Італії – Магістратура, у Конституції Португалії – Суди тощо. Однак обсяг конституційного регулювання організації й діяльності судової влади різний. Цілий ряд основних положень або таких, що їх розвивають, закріплюється в галузевому, процесуальному й судоустрійному законодавстві, у прецедентних нормах і нормах міжнародно-правових актів.

Так, у Конституції Франції розділ про судову владу містить лише три статті, у яких йдеться про Вищу раду магістратури (порядок її формування, структуру, завдання) і загальні принципи правосуддя [13, с. 677-678]. Зокрема, зазначено, що судова влада стоїть на варті дотримання принципу свободи особистості. У свою чергу сама судова влада охороняється Президентом Республіки, який є гарантом незалежності судових органів.

Всі інші питання, які належать до порядку формування суддівського корпусу, правового статусу суддів, структури судової системи, делеговані органічним законам. До цих законів відносять насамперед Закон Франції «Про Високу палату правосуддя» 1959 р., Закон Франції «Про Конституційну Раду» 1958 р., Закон Франції «Про Вищу раду магістратури» 1958 р., Закон Франції «Про статус магістратури» 1958 р., а також Кодекс судоустрою від 16 березня

1978 р., який регламентує структуру загальних судів.

Конституція Італії більше уваги приділяє судовій гілці влади та у главі IV Магістратура виділяє два розділи: розділ 1. Судоустрій; розділ 2. Положення про судочинство [12, с. 440-442].

У першому розділі містяться положення щодо статусу суддів, порядку формування складу й основних повноважень Вищої ради магістратури. Так само йдеться про види судових органів – поряд із загальними судами виділяються Державна рада й інші органи адміністративної юстиції (адміністративні суди), Рахункова палата (має компетенцію у сфері публічної звітності) і військові трибунали, що функціонують як у воєнний, так і в мирний час. У другому розділі містяться основні принципи судочинства. Але більш детально питання судоустрою і судочинства Італії регулюються в Уложенні «Про судоустрій» 1941 р. і в процесуальному законодавстві, зокрема, у Цивільно-процесуальному кодексі 1942 р. і Кримінально-процесуальному кодексі 1989 р.

Розділ IX Конституції Німеччини «Правосуддя» містить 13 статей. На відміну від конституцій інших країн і, можливо, внаслідок федеративного устрою країни та складної структури судових органів питання судоустрою розглядаються досить докладно і дають можливість чітко уявити судову систему країни.

Так, Конституція Німеччини зазначає, що судова влада довіряється суддям і здійснюється федеральним Конституційним судом, іншими федеральними судами, передбаченими Основним Законом, і судами земель. Чітко вказується на спеціалізацію судів і виділено загальну, адміністративну, фінансову, трудову й соціальну юстиції. Відповідно Федерацією засновуються як верховні судові органи Федеральна загальна палата, Федеральний адміністративний суд, Федеральна фінансова палата, Федеральний трудовий суд і Федеральний соціальний суд. Для забезпечення єдності судової практики створюється спільний Сенат судів. Він збирається для обговорення й вирішення питань, з яких один із верховних судів має намір суперечити іншому у своїх

рішеннях. Крім того, конституція надає право Федерації створювати, за необхідності, інші суди, а саме: а) федеральний суд у справах правового захисту промислової власності; б) військово-кримінальні суди для збройних сил на правах федеральних для здійснення правосуддя під час перебування країни в стані оборони, а також відносно осіб, що належать до складу збройних сил, які відправлені за кордон або перебувають на військових кораблях; в) федеральні суди з розгляду дисциплінарних справ й розгляду скарг.

Стаття 101 Конституції Німеччини зазначає, що всі суди зі спеціальною юрисдикцією можуть бути засновані тільки законом, створення й функціонування надзвичайних судів не допускається.

Слід зазначити, що згідно зі статтями 72, 74 Основного Закону Німеччини норми, що регулюють судоустрій, належать до конкуруючого законодавства й це означає, що у цій сфері закони можуть видавати й федерація й землі (суб'єкти федерації), але землі лише тоді й остільки, коли й оскільки федерація не користується своїми законодавчими правами [13, с. 234]. У свою чергу до норм, що регулюють судоустрій, відносять ті, які стосуються побудови системи органів судової влади. Мається на увазі устрій судової системи й організація правосуддя, включаючи суди земель. Крім того, компетенція у сфері судоустрою торкається також регулювання таких органів, як прокуратура й судові виконавці, оскільки вони перебувають у нерозривному зв'язку із судовою діяльністю. Водночас судоустрій не охоплює сферу дисциплінарних судів, юрисдикцію професійних (станових) судів і конституційних судів у землях [59, с. 44-45].

Австрія, як і Німеччина, також є федеративною державою. Але відповідно до Федеральної конституції Австрії судочинство є прерогативою лише федеральної влади (ч. 1 ст. 83). Відповідно у країні існують тільки федеральні суди, а землі не мають своїх судових органів. Однак у 1988 р. у кожній з дев'яти земель Австрії були засновані незалежні адміністративні суди, які почали функціонувати з 1991 р. [31, с. 336].

Розділ «В» Конституції Австрії «Судова влада» значну увагу приділяє питанням незалежності суддівського корпусу та праву громадян на судовий захист. Але при цьому зазначає, що вищою інстанцією у цивільних і кримінальних справах є Верховний суд (ст. 92). Існують також суди другої та першої інстанцій. Військові суди можна сформувати лише у період воєнного часу. Створення надзвичайних судів заборонено. Але Конституція Австрії дозволяє розглядати окремі види цивільних справ, підсудних судам першої інстанції, спеціально підготовленим посадовим особам, що не є суддями (ст. 87 А). Так специфічно виглядає внутрішня спеціалізація в системі загальних судів. Статус, компетенція й структура Адміністративного суду та Конституційного суду регулюються окремими розділами Основного Закону. Інші питання організації й компетенції судів вирішуються федеральним законом.

Відповідно до Конституції Іспанії судова влада виходить від народу й здійснюється від імені Короля незалежними суддями й магістратами, які представляють цю владу й підкоряються виключно закону [29, с. 396-398]. Питання організації судової системи на рівні Основного Закону не відображені. Але при цьому чітко фіксується принцип єдності судової влади – як основа організації й діяльності судів. У рамках цього принципу Конституція Іспанії визначає Верховний суд найвищою судовою інстанцією у всіх галузях, за винятком тих, які належать до конституційних гарантій, і підтверджує силу його юрисдикції на території всієї Іспанії.

Конституція Іспанії забороняє діяльність будь-яких надзвичайних трибуналів, а здійснення правосуддя військовим судам дозволяє виключно у військовій сфері і тільки у «стані облоги» відповідно до принципів Основного Закону країни. Безпосередньо ж визначення структури судової системи, перелік усіх судових установ, що входять до складу судової влади, питання щодо забезпечення діяльності судів й трибуналів, юридичного статусу професійних суддів і магістратів, які формують єдиний корпус, і персоналу, що працює у судовій адміністрації, віднесено до Органічного закону про судову владу Іспанії.

Конституція Португальської Республіки не лише визначає статус судів, їх завдання, але й досить докладно описує судову систему країни, визначаючи категорії судів, їх компетенцію й спеціалізацію. Така увага до судоустрою відображена й у назві розділу Конституції – «Суди», що включає чотири глави: «Загальні принципи», «Організація судів», «Статус суддів», «Прокуратура», «Конституційний суд».

У главі 2 «Організація судів» виділяються такі категорії судів: а) Конституційний суд; б) Верховний суд і суди загальної юрисдикції першої й другої інстанцій; в) Верховний адміністративний суд та інші адміністративні й фіскальні суди; г) Рахункова палата; д) військові трибунали. Крім того, зазначається, що можуть бути створені морські й арбітражні суди.

Особливий інтерес для нас становить досвід Польщі, держави з пострадянського табору, яка завдяки вмілим реформам стала повноправним членом Європейського Співтовариства. Конституція Польщі закріплює рівність судової влади з іншими гілками державної влади та зазначає, що судову владу здійснюють суди і трибунали: «Суди і Трибунали є владою, окремою та незалежною від іншої влади» (ст. 173 Конституції Польщі). У такий спосіб закріплюється дуалістична структура судової влади країни [23, с. 54].

Конституція Польщі в питаннях судової влади характеризується відносною чіткістю та досить докладно фіксує не лише судовий устрій країни, але й компетенцію вищих судових органів. Зокрема, вказується, що правосуддя здійснюють Верховний суд, загальні суди, адміністративні суди, а також військові суди. На відміну від більшості інших європейських країн, у тому числі й України, у воєнний час допускається створення «надзвичайного суду»: «Надзвичайний суд або прискорений процес може бути встановлений тільки на час війни» (ч. 2 ст. 175 Конституції) [29, с. 718].

На Верховний суд Основний Закон Польщі покладає здійснення нагляду за діяльністю загальних і військових судів у сфері винесення вироків і рішень. Вищий Адміністративний суд, а також інші адміністративні суди покликані здійснювати контроль за діяльністю публічної адміністрації. Цей контроль

включає також винесення судових рішень про відповідність законам постанов органів територіального самоврядування й нормативних актів місцевих органів урядової адміністрації. Фіксується принцип інстанційності судочинства та гарантується не менше двох інстанцій при розгляді справ у суді.

До трибуналів Конституція Польщі відносить Конституційний трибунал і Державний трибунал. Конституційний трибунал є органом конституційної юрисдикції й за компетенцією схожий з Конституційним Судом України. Державний трибунал створений для притягнення до відповідальності вищих посадових осіб країни за порушення Конституції чи закону у зв'язку із займаною посадою чи у сфері виконання своїх службових обов'язків.

Узагальнюючи норми розглянутих конституцій і конституцій інших країн Європейського Союзу, слід виокремити загальні риси. В Основних Законах багатьох європейських країн закріплюється ієрархічна, як правило, триланкова або чотириланкова структура судової системи: суди першого рівня – муніципальні, районні, повітові, дільничні суди, суди магістратів, суди графств, суди комун тощо (можуть формувати два підрівня першого рівня); суди другого рівня – апеляційні, крайові, обласні суди тощо; суди третього рівня – верховні (високі або касаційні) суди.

Характерною рисою судоустрою в європейських державах є також полісистемність, – поєднання декількох підсистем загальних і спеціалізованих судів [31, с. 17]. Поряд з підсистемою загальних судів на чолі з верховним (високим або касаційним) судом виділяються підсистеми таких спеціалізованих судів, як адміністративні (майже в усіх європейських країнах), трудові, соціальні, торговельні (наприклад Німеччина), військові, суди з пенітенціарного нагляду (Іспанія, Фінляндія), поліцейські трибунали (Бельгія), рахункові палати або фінансові ради (Румунія, Туреччина), а також органи конституційної юрисдикції.

До спеціальних органів судової системи європейських країн можна віднести суди, що займають особливе положення в судовій ієрархії, які розглядають справи по суті без можливості їхнього перегляду іншими судами,

із чітко визначеною компетенцією, що поширюється звичайно на незначну кількість можливих спорів. До таких органів можна віднести Державну раду й Трибунал з конфліктів у Франції, Загальний сенат у Німеччині, а також особливі кримінальні органи – Високий суд Правосуддя і Палата правосуддя у Франції, Рікереттен у Норвегії, канцлер юстиції і його апарат у Швеції, Рада з апеляції в Данії.

До недержавних судових органів можна віднести релігійні суди. Розрізняють два види подібних судів: власне церковні суди (розглядають внутрішньоконфесійні спори) і релігійні суди, під юрисдикцію яких можуть підпадати не лише священнослужителі, але й миряни (Польща) [15, с. 203]. Але на рівні конституцій діяльність таких судів регулюється рідко.

У рамках загального опису національних судових систем в окремих європейських конституціях можна зустріти вказівки й на органи прокуратури, слідства. Відповідно до французької моделі прокуратура як в організаційному, так і в структурному плані невіддільна від судів, не є автономною, самостійною стосовно судової системи. У багатьох європейських країнах існує узагальнене поняття – магістрати, до яких належать посадові особи, наділені судовими, адміністративними або політичними повноваженнями. Передусім це судді, які приймають рішення по суті справи при порушенні основних свобод, і прокурори (у тому числі генеральні прокурори, прокурори республіки) та їх співробітники. Так, Конституція Італії передбачає, що магістрати (судді, прокурори) розрізняються між собою тільки за виконуваними ними функціями (ст. 107) [28, с. 441]. У Болгарії статус суддів, прокурорів і слідчих дуже схожий. Відповідно до її Конституції структура прокуратури відповідає структурі судів; слідчі органи входять до системи судової влади; судді, прокурори і слідчі мають однаковий імунітет (статті 126, 128, 132). Відповідно до Конституції Республіки Албанія, прокуратура створена й діє при судовій системі як централізований орган (ст. 148). Конституція Королівства Нідерланди встановлює, що Генеральний прокурор діє при Верховному суді, призначається на посаду указом Короля й перебуває на посаді довічно (ч. 1 ст.

117). У Бельгії магістрати прокурорського корпусу так само призначаються Королем при судах і трибуналах (ст. 153 Конституції Бельгії).

Таким чином, конституційне оформлення в європейських державах одержують різні аспекти судової організації. Однак лише в деяких конституціях детально описана судова система із вказівкою на інші, крім вищої, ланки судової системи (Німеччина, Португалія, Польща). Але найчастіше в європейських конституціях йдеться лише про вищестоящі судові інстанції в особі вищих (високих, верховних) судів країни.

На інтересний факт звернув увагу Ю. Г. Барабаш, який зазначив, що у багатьох європейських країнах серед усіх конституційних норм, які стосуються державного механізму, найбільш стабільними виявилися норми, присвячені судовій владі [13, с. 44-46]. Можливо це випадки, коли законодавець у нормах конституції фіксує не дійсний стан речей у країні, а напроми, що визначають прагнення суспільства у подальшому вдосконаленні державного механізму. Це пов'язано як з бажанням закріпити в Основному Законі все найбільш цінне для громадян цієї країни, так і з необхідністю встановлення обмежень для частоті зміни його змісту. Подібна практика застосовується й для правового закріплення структури й видів судових органів. У країнах з давніми демократичними традиціями не лише конституційні норми, а і спеціальні закони, що визначають структуру судової системи, залишаються майже без змін протягом останніх декількох десятиліть років і навіть більше.

Висновки до розділу 2

Країни, що входять до складу Європейського Союзу в наші дні, мають різні історичні етапи й передумови формування правових систем, різні етапи становлення державності й різні історичні традиції функціонування судових органів. При цьому перебування в одному наддержавному утворенні вимагає від них пошуку компромісу й знаходження єдиної моделі судової системи, можливої в майбутньому для кожного члена ЄС. Незважаючи на необхідність такої єдиної, компромісної моделі судової системи, її ще не існує. На рівні міжнародних договорів і загальноєвропейських стандартів визначені лише

загальні принципи, яким повинні відповідати судові органи кожної європейської країни й завдання й мети, які ставляться перед судами в сучасній демократичній країні.

Під час вивчення можливих критеріїв класифікації судових систем країн ЄС доведено, що неможливо їх поділяти за видом правових систем, оскільки це не відображає реальну ситуацію – судові системи в країнах однієї правової сім'ї можуть істотно відрізнятись між собою. Так, вони можуть мати й загальні риси, але загальні риси існують й у судових систем країн, що належать до різних правових сімей. Навіть серед таких країн, як Франція, Італія, Іспанія й Португалія, національні правові системи яких дуже близькі й вийшли з однієї колиски, судоустрій має значні відмінності, особливо коли йдеться про види й компетенцію спеціалізованих судів. Тому класифікація судових систем різних країн повинна проводитися за критеріями, які важливі для характеристики саме судової системи, а не держави в цілому, специфічними, викликаними особливостями об'єкта дослідження: кількість рівнів судової системи, кількість судових інстанцій, ступінь використання спеціалізації судів, кількість вищих судових установ і порядок управління у сфері судової діяльності.

Критичний аналіз класифікацій судових систем країн світу, запропонованих іншими вченими, а також позиція офіційних інститутів Європейського співтовариства з питань типології судових систем дають нам право сказати, що специфічні особливості судоустрою кожної країни не дозволяють виділити єдину, об'єктивну для будь-якої ситуації типологію судових систем. А виходить, для максимальної точності досліджень критерії класифікації повинні визначатися метою й завданнями такого дослідження.

РОЗДІЛ 3

МІЖНАРОДНІ СТАНДАРТИ ОРГАНІЗАЦІЇ СУДОВОЇ СИСТЕМИ І СУДОВОГО СПІВРОБІТНИЦТВА ТА ЇХ РЕАЛІЗАЦІЯ В УКРАЇНІ

3.1. Міжнародно-правові норми щодо судових органів та принципів їх роботи

Серед джерел, що визначають організацію сучасної судової системи, не можна не виокремити правові акти, норми й принципи міжнародного права, які впливають на проведення судової реформи в Україні.

Членство України в міжнародних організаціях, таких як ООН і Рада Європи, ратифікація базових для цих організацій документів є суттєвими зовнішніми факторами, що впливають на формування основних начал побудови судової системи й діяльності судів. Найбільш важливими з таких документів є Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Конвенція проти катувань та ін. З моменту ратифікації цих конвенцій Україна підпадає під юрисдикцію Європейського суду з прав людини, і багато загальновизнаних норм і принципів, у тому числі ті, що мають відношення до побудови судової системи, набувають для країни обов'язкового характеру. Такі норми й принципи містяться в Загальній декларації прав людини, Міжнародному пакті про громадянські й політичні права, Основних принципах, що стосуються незалежності судових органів, Ефективних процедурах здійснення Основних принципів, що стосуються незалежності судових органів, та ін. Наприклад, право кожного на перегляд первинного рішення суду (в апеляційному порядку). Реалізація такого права неможлива без використання принципів ступінчастості та інстанційності побудови судової системи, а забезпечення цього права вимагає відповідних змін у судоустрої країни, наближення судів до населення.

Слід зазначити, що розвиток функції правосуддя в різних історичних співтовариствах завжди тяжів до універсалізації. Прогресивні ідеї і форми у цій сфері в окремих правових системах досить швидко одержували визнання й розвиток в інших державах [27, с. 25]. Але особлива увага розробці основних начал у сфері судової влади стала приділятися після формування міжнародного

права й появи наддержавних надбудов. Лише ХХ століття із кровопролитними світовими війнами, з одного боку, і природними, науково-технічними й гуманістичними відкриттями – з другого, принесло розуміння необхідності зближення різних правових систем. Міжнародні принципи організації й діяльності судової влади сприяють установленню правового, судового впливу на органи державної влади, формуванню незалежного механізму захисту суспільства й обмеження держави правом.

Особлива увага до сфери регулювання судової влади приділяється в країнах, що сприйняли ідею поділу влади як основний принцип побудови держави, оскільки в цьому разі цінність суду як головного гаранта прав і свобод людини і водночас інституту, що відіграє системоутворюючу роль у схемі стримувань і противаг, не піддається сумніву [1, с. 49].

Одним з перших міжнародних актів, де були сформульовані універсальні принципи здійснення судової влади, стала Загальна декларація прав людини 1948 р. (далі – Декларація). Стаття 7 Декларації проголосила рівність усіх людей перед законом і рівним їхнім захистом законом. Згідно із ст. 8 Декларації кожна людина має право на ефективне поновлення у правах компетентними національними судами в разі порушення її основних прав, наданих їй конституцією або законом (право на ефективний судовий захист). Стаття 10 закріплює, що кожна людина для визначення її прав і обов'язків і для встановлення обґрунтованості пред'явленого їй кримінального обвинувачення має право, на основі повної рівності, на те, щоб її справа була розглянута гласно й з дотриманням усіх вимог справедливості незалежним і безстороннім судом. Статті 9 і 11 містять процесуальні права людини у сфері діяльності суду й правоохоронних органів у випадку обвинувачення у вчиненні злочину, а саме: презумпцію недоторканості особи, право на захист, неможливість повороту дії закону або правило зворотної дії закону.

Свій подальший розвиток названі принципи одержали в Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. [75]. Відповідно до цього документа кожна держава, що його підписала, зобов'язується розвивати

можливості судового захисту, забезпечити компетентність судових органів (п. б ч. 3 ст. 2), право на перегляд судового рішення вищестоящою судовою інстанцією (ч. 5 ст. 14). Встановлюється також, що належним є доступ не до суду взагалі, а до незалежного й безстороннього суду та ін.

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. [26] (далі – Конвенція) була прийнята на основі Загальної декларації прав людини й більш детально й чітко закріпила у своїх статтях основні принципи природного правосуддя. Згідно із Конвенцією країни, що її підписали, гарантують кожній людині, яка перебуває під їхньою юрисдикцією: (а) право на те, що питання, пов'язані з обвинуваченням у вчиненні кримінального діяння, будуть розглядатися компетентним судом у розумний строк (ч. 3 ст. 5 Конвенції); (б) право на справедливий і відкритий розгляд упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, створеним відповідно до закону, всіх питань щодо визначення громадянських прав та обов'язків людини або при висуненні кримінального обвинувачення (ч. 1 ст. 6 Конвенції); (в) право на перегляд вищою судовою інстанцією винесеного вироку (ч. 1 ст. 2 Протоколу № 7 до Конвенції від 22.11.1984 р.) та ін.

Для забезпечення дотримання всіх прав, які надаються людині Конвенцією, було створено Європейський суд з прав людини, кількість суддів в якому відповідає кількості членів Ради Європи. Юрисдикція Європейського суду з прав людини поширюється на всі справи, які стосуються тлумачення та застосування Конвенції. Але така компетенція стосується лише держав, які проголосили визнання цієї компетенції як обов'язкової для себе в усіх подібних справах або, бодай, у якійсь окремій справі, що розглядається Судом. Звернутися до Європейського суду з прав людини можуть як країни, які ратифікували Конвенцію, так і фізичні особи, неурядові організації або групи осіб з питань порушення певною країною їх прав, викладених у Конвенції або Протоколах до неї.

Європейський суд з прав людини засідає в Палаці прав людини у Страсбурзі. Суд вивчає справи у комісіях із трьох осіб, які мають право

одноголосно відхилити справу – якщо таке рішення може бути прийняте без додаткового вивчення палатою у складі семи суддів, та Великою палатою у складі сімнадцяти суддів. Ці палати висловлюють свою думку щодо прийнятності та обґрунтованості справ, які не підлягають обговоренню комісією, проте можуть бути передані до Великої палати, якщо постає складне питання, що стосується тлумачення Конвенції чи протоколів до неї, або коли вирішення цього питання може спричинити результат, несумісний з рішенням, постановленим Судом раніше. Кожний суддя є членом однієї із секцій. Склад секцій має бути збалансований географічно та за ознакою статі й відображати різні системи права Договірних Сторін. Рішення Європейського суду з прав людини є остаточними та всі країни, які підписали Конвенцію, зобов'язуються виконувати їх, якщо вони були Стороною у справі.

Протягом своєї діяльності Європейський суд з прав людини створив широку систему тлумачення кожного із принципів Конвенції, їх змісту для кожного конкретного випадку. Сучасне розуміння принципів природного або належного правосуддя неможливе без урахування рішень цього органу.

Міжнародне співтовариство, виходячи зі значущості завдання організації в кожній державі ефективної судової системи, створило й спеціальну міжнародно-правову базу для національного законодавця з питань незалежності судової влади й суддівського корпусу. Так, 10 липня 1998 р. в Лісабоні була прийнята Європейська хартія про закон «Про статус суддів» [8, с. 113-117] (далі – Європейська хартія). Визначена мета Європейської хартії – забезпечення компетентності, незалежності й неупередженості суду для кожної людини, що до нього звертається (ст. 1.1). В основному в Європейській хартії зачіпаються питання гарантування незалежності суддівському корпусу, але є й положення, які зазначають необхідність участі суддів у питаннях самостійності судової системи. Судді повинні мати можливість об'єднуватися в професійні організації для захисту наданих їм прав. Професійні організації суддів повинні одержати можливість брати участь у прийнятті рішень, пов'язаних з керуванням

судами й із визначенням їх коштів, а також з їх розподілом на загальнонаціональному й місцевому рівні (статті 1.7, 1.8 Європейської хартії).

Одним із головних підсумків VII Конгресу Організації Об'єднаних Націй з профілактики злочинності і поводження із правопорушниками стало прийняття в 1985 р. Основних принципів незалежності судових органів [12, с. 121-126] (далі – Основні принципи). В Основних принципах підкреслюється, що незалежність судових органів гарантується державою і необхідна для того, щоб кожен мав право на справедливий і публічний розгляд своєї справи в компетентному, незалежному та об'єктивному суді. Серед положень, що гарантують незалежність суду, слід виокремити такі:

– судові органи повинні мати можливість вирішувати передані їм справи безсторонньо, на основі фактів і відповідно до закону, без будь-яких обмежень, неправомірного впливу, тиску, погроз або втручання, прямого чи непрямого, з будь-якого боку і з будь-яких причин;

– судові органи володіють компетенцією стосовно всіх питань судового характеру і мають виняткове право вирішувати, чи входить передана їм справа до їхньої встановленої законом компетенції;

– не повинно мати місце неправомірне чи несанкціоноване втручання в процес правосуддя, судові рішення не підлягають перегляду (мається на увазі іншими не судовими органами);

– кожна людина має право на судовий розгляд своєї справи у звичайних судах або трибуналах, які застосовують встановлені юридичні процедури. Не повинні створюватися трибунали, що не застосовують встановлені належним чином юридичні процедури, з метою підміни компетенції звичайних судів або судових органів (заборона на створення надзвичайних судів);

– принцип незалежності судових органів дає судовим органам право і вимагає забезпечення справедливого ведення судового розгляду і дотримання прав сторін;

– судді, користуючись всіма наданими і гарантованими правами, повинні поводитися завжди таким чином, щоб зберегти неупередженість і незалежність судових органів.

Конгрес рекомендував названі принципи для використання в межах національної, регіональної та міжрегіональної діяльності з урахуванням політичних, економічних, соціальних та культурних умов і традицій кожної країни, а Генеральна Асамблея запропонувала урядам дотримуватися їх та брати до уваги в межах свого національного законодавства і практики.

У Резолюції 1989/60 Економічної й Соціальної Ради ООН «Процедури ефективного здійснення основних принципів незалежності судових органів» 1989 р. [25] додатково зазначається, що держави повинні приділяти особливу увагу необхідності виділення відповідних ресурсів для функціонування судової системи, включаючи призначення достатнього числа суддів згідно з числом розглянутих справ, забезпечення судів необхідним технічним персоналом і обладнанням, забезпечення для суддів відповідної особистої безпеки, винагороди й виплат.

У Рекомендації № R 94 (12) «Незалежність, дієвість та роль суддів», ухваленої Комітетом міністрів Ради Європи 13.10.1994 р., поряд з нормами, які стосуються статусу суддів, закріплені положення, що стосуються побудови судової системи або забезпечення її діяльності. Так, наприклад, вказується, що:

- 1) рішення суддів не повинні переглядатися, інакше як через визначену законом процедуру апеляцій;
- 2) штати судів мають бути укомплектовані достатньою кількістю суддів з необхідною професійною підготовкою;
- 3) статус та винагорода суддів повинні відповідати гідності їхньої професії та відповідальності, яку вони беруть на себе;
- 4) повинна бути чітко означена структура судів з тим, щоб комплектувати їх штати кваліфікованими суддями;
- 5) необхідно надавати в розпорядження суддів допоміжний персонал та відповідне обладнання, зокрема, засоби для діловодства та зв'язку, з тим щоб вони могли діяти ефективно та без невиправданих затримок;
- 6) мають

вживатися відповідні заходи для доручення виконання несудових завдань іншим особам для зменшення перевантаження у роботі судів та ін.

У Рекомендації № R (81) 7 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя від 14.05.1981 р. підкреслюється, що право на доступ до правосуддя й справедливого розгляду судом є однією з основних ознак будь-якого демократичного суспільства й з метою забезпечення такого права поряд з низкою заходів рекомендується інформувати громадськість про місце знаходження й компетенцію судів, про порядок звернення до суду й захисту своїх інтересів у судовому розгляді.

Законодавче регулювання судової влади України узгоджується із загальновизнаними нормами й принципами, закріпленими в Міжнародному пакті про громадянські й політичні права 1966 р., у Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. та інших ратифікованих міжнародних правових актах. Ці документи стали важливими етапами реалізації ідей правової держави, що викликають необхідність осмислити нову роль суду в процесі розширення функцій судової влади, правової захищеності кожного громадянина й суспільства в цілому. І саме в цих документах відбився принцип компетентності, об'єктивності й неупередженості суду, який слід віднести до принципів судової влади. У цих документах закладені також основи для реалізації на рівні національного законодавства принципів доступності суду, єдності судової системи, інстанційності, ступінчастості, самостійності суду.

3.2. Стандарти Європейського Союзу щодо побудови судових систем

Основним міжнародним актом європейського значення є Хартія Європейського Союзу про основні права, прийнята 7 грудня 2000 р. Незважаючи на наявність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., у рамках Європейського Союзу було ухвалене рішення про необхідність прийняття власного аналогічного міжнародного договору з метою захисту тих же прав і свобод від можливих порушень з боку вже іншого суб'єкта – наддержавних органів самого Європейського Союзу, з урахуванням

новітніх тенденцій у розвитку інституту основних прав за підсумками ХХ сторіччя [46, с. 18]. Предмет захисту зазначеної Хартії – основні права особи у всіх сферах громадського життя, у тому числі й у сфері правосуддя. Глава VI Хартії має назву «Правосуддя» і містить норми, що гарантують дотримання кримінально-правових і процесуальних прав і свобод, а також основні принципи судового процесу в ЄС. Зокрема, закріплені право на ефективне оскарження (ч. 1 ст. 47 Хартії), право на доступ до безстороннього суду (ч. 2 ст. 47 Хартії), право на юрисдикційну допомогу (ч. 3 ст. 47).

Так, згідно із ч. 1 ст. 47 Хартії кожна особа, чиї права й свободи, гарантовані правом Союзу, були порушені, уповноважена на ефективні засоби правового захисту в суді. Згідно із ч. 2 ст. 47 кожна особа має право на справедливий, публічний розгляд її справи в розумний строк незалежним і безстороннім судом, що попередньо заснований законом. Як бачимо, право на доступ до безстороннього суду має на увазі право на те, щоб справа в суді була розглянута справедливо, привселюдно, у розумний строк, незалежним і безстороннім судом, заснованим на законних підставах.

В інших статтях глави VI Хартії закріплюється ряд процесуальних принципів, таких як презумпція невинуватості, законності й пропорційності при визначенні злочинів і покарань, принцип *non bis in idem*, заборони зворотної дії кримінального права в часі.

Але для того щоб мати більш детальне уявлення про судові системи країн Європейського Союзу та тенденції їх розвитку, необхідно звернути увагу на природу європейського права, структуру та повноваження наднаціональних органів (Суду ЄС).

Найбільш розвинені країни Європи об'єднані в рамках Європейського Союзу. Наслідком цього є те, що на території держав-членів Союзу діють дві правові системи: національна й загальноєвропейська. Цілком зрозуміло, що виникли певні проблеми при вирішенні протиріч між нормами права Європейського Союзу й національного права конкретних держав-членів, оскільки в Договорі про утворення Європейського Співтовариства не вирішене

питання про взаємодію національного й загальноєвропейського права. Ця проблема була вирішена декількома рішеннями Суду Європейського Союзу, якими був установлений принцип верховенства права Співтовариства. Відповідно до цього принципу у разі колізії правових норм пріоритет повинне мати загальноєвропейське право, навіть якщо відповідне національне законодавство набуло чинності після законодавчого акта ЄС. Зазначена обставина обумовлює необхідність аналізу основних правових актів, що регулюють діяльність Європейського Союзу, для розгляду тих положень, які мають відношення до організації роботи наднаціональної й національних судових систем. У першу чергу серед таких актів варто назвати Договір про Європейський Союз та Договір, що засновує Європейське Співтовариство, із змінами, внесеними Маастрихтським договором 1992 р., Амстердамським договором 1997 р., Ніцьським договором 2000 р. та актами і договорами про приєднання нових членів, а також Протокол, що встановлює Статут Суду ЄС.

В основу права Європейського Співтовариства покладено п'ять основних загальноправових принципів: (а) рівності; (б) поваги основних прав людини; (в) пропорційності; (г) субсидіарності; (д) правової визначеності [64, с. 165].

Зазначені принципи використовуються в процесі тлумачення права Співтовариства, а також застосовуються в тих сферах, де письмові джерела не охоплюють всіх суспільних відносин. Всі міждержавні інститути Європейського Союзу так само повинні керуватися зазначеними засадами в рамках своєї роботи, у тому числі й Суд Європейського Союзу, який був утворений Римським договором про заснування Європейського Економічного Співтовариства як суд з обмеженою міжнародною юрисдикцією [42, с. 290].

Незважаючи на те, що Суд ЄС був заснований на традиціях романо-германського права, його рішення дуже швидко набули сили прецеденту, характерного для країн загального права [42, с. 155]. Протягом двох десятиліть функціонування Європейського співтовариства Суд Європейського Союзу, здійснюючи тлумачення установчих документів об'єднання, сформулював ряд положень у своїх рішеннях, раніше не проголошених в установчих договорах.

У подальшому Суд дотримувався виведених ним принципів, що дозволяє розглядати право Європейського Союзу як ефективний інструмент зближення національних правових систем держав-членів ЄС [33, с. 17].

Навіть якщо враховувати критику Суду ЄС за політичне забарвлення своєї діяльності, перевищення своїх повноважень [47, с. 1-23] та вихід за межі договорів, що утворили ЄС, під час їх тлумачення, більшість із дослідників визнає, що без нього інтеграція європейських країн не досягла б таких висот, що він є одним із небагатьох прикладів високоефективного використання судової процедури в справі реалізації норм міжнародного права, головним механізмом вдосконалення інтеграційного правопорядку, а його рішення стали важливим інструментом уніфікації застосування законодавства ЄС [4, с. 49-52], заповнення прогалин та уточнення змісту. Деякі дослідники вважають, що концепція автономного правопорядку Європейського Союзу, що була розроблена Судом ЄС, може поступово наділити його рисами держави.

З самого початку в Європейському Союзі не ставилася мета створення розгалуженої судової системи на рівні Співтовариства. Передбачалося тісне співробітництво між Судом Європейського Союзу і національними судами держав-учасниць Союзу в межах забезпечення однакового тлумачення й неухильного дотримання угод та інших законодавчих актів, але без підпорядкування судів країн-учасниць Співтовариства Суду ЄС. Така точка зору є головною і нині. Професор Дені Симон вважає, що встановлення прямої ієрархічної співпідпорядкованості Суду ЄС і національних судів країн-учасниць ЄС означало б не просто передачу тих або інших повноважень державами-членами Співтовариства інтеграційному об'єднанню, але практично втрату найважливішої суверенної прерогативи, якою є незалежна судова влада.

Нині судова система Європейського Союзу складається з декількох рівнів, кожний з яких можна розглядати як самостійний судовий орган. До неї входить безпосередньо Суд ЄС (the Court of Justice), Загальний суд (the General Court), створений 1988 р. і судові колегії (правовою підставою для створення

яких став Договір у Ніцці 2001 р.), до яких зараз можна віднести Трибунал по справах публічної служби (Civil Service Tribunal).

У найбільш загальному вигляді можна сказати, що Суд ЄС приймає до розгляду справи, які стосуються виключно загальноєвропейського права до рівня його інтеграції у національне. Розгляд і остаточне вирішення конкретних справ, пов'язаних з порушенням національного права, перебуває у виключній юрисдикції національних судів [68, с. 45].

До компетенції судових колегій, які можна розглядати як перший рівень, входить розгляд визначених видів позовів у певній сфері діяльності (ч. 2 ст. 220 Договору, яким засновано Європейське Співтовариство). Таке формулювання дозволяє Раді ЄС створювати спеціальний судовий орган у будь-якій сфері європейської інтеграції, якщо для цього виникне необхідність. Передбачається, що в основному такі судові колегії будуть створюватися для розгляду спорів у сферах з технічною специфікою, але не обов'язково складних з юридичного боку. Рада ЄС може ухвалити рішення щодо створенні відповідної судової колегії на пропозицію Комісії після консультацій з Європейським Парламентом і судом ЄС або на вимогу Суду після консультацій з Європейським Парламентом і Комісією. Організаційна структура й склад суддів у кожній судовій колегії повинні визначатися в рішенні Ради ЄС. Суддями можуть бути особи, незалежність яких не викликає сумніву і які вправі займати судові посади в державі свого громадянства.

Першою спеціалізованою колегією в судовій системі ЄС став Трибунал зі справ публічної служби, створена на підставі рішення Ради 2004/752/ЄС/Євратом від 2 листопада 2004 р. «Про створення Трибуналу зі справ публічної служби Європейського Союзу» для розгляду спорів між Європейським Союзом та його службовцями й іншими співробітниками. Цей Трибунал складається із семи суддів, які призначаються на посаду Радою ЄС строком на шість років (із правом на переобрання) за рекомендацією Комітету, до складу якого входять сім осіб, які раніше працювали суддями Суду ЄС або Загального суду, або є відомими і визнаними адвокатами. Для забезпечення

конкурсних засад Комітет повинен пропонувати на розгляд Ради ЄС кількість кандидатур на посаду судді Трибуналу зі справ публічної служби Європейського Союзу вдвічі більшу за кількість вакантних місць.

Судді обирають із свого складу голову трибуналу строком на три роки. Судді Трибуналу зі справ публічної служби як і судді інших судів Європейського Союзу, у своїй діяльності повинні дотримуватися Кодексу поведінки, затвердженого Судом ЄС [50, с. 1-2].

Трибунал працює палатами по три судді, але для розгляду найбільш важких справ, можлива участь у слуханні всіх суддів суду. Деякі справи можуть слухатися Трибуналом у складі п'яти суддів, або одного судді у порядку, передбаченому Процесуальними правилами. Для розгляду справ утворюється три судові палати по три судді у кожній. Враховуючи, що всього суддів сім, двоє із них входять до складу двох палат одночасно. Незважаючи на це, Голова Трибуналу повинен гарантувати урівноважене робоче навантаження для кожного судді суду.

Крім трудових спорів між органами ЄС та їх службовцями Трибунал зі справ публічної служби має право розглядати спори між всіма органами і установами ЄС, наприклад, між Європолем та Європейським інвестиційним банком. Технічні функції Трибуналу виконуються секретаріатом.

У 1988 р був створений Суд першої інстанції (зараз – Загальний суд), що займає місце другого рівня в судовій системі ЄС. Його компетенція досить широка й поширюється на всі скарги, що подаються на органи й інститути ЄС як державами-членами, так і приватними особами, а також трудові спори службовців ЄС, позови приватних осіб до ЄС про відшкодування шкоди, позови, подані приватними особами на підставі арбітражного застереження, що міститься в їхніх договорах та інше (ч. 1 ст. 225 Договору, яким засновано Європейське Співтовариство). Такий розподіл справ обґрунтовувався тим, що названі спори вимагали ретельної перевірки всіх фактів, які вказуються у скарзі, що вимагало значний час. Загальний суд може також розглядати

апеляційні скарги, подані на рішення судових колегій (ч. 2 ст. 225 Договору, яким засновано Європейське Співтовариство).

Кількість суддів Загального суду повинне бути не менше кількості держав-членів ЄС (з 2007 року це 27 суддів). Відсутність фіксації чіткої кількості суддів для даного Суду в уставних документах ЄС дозволяє, якщо виникне потреба, оперативно збільшити їхню чисельність. Голова Загального суду обирається суддями суду строком на три роки. Відповідно до ст. 10 Процесуальних правил Загального суду члени Загального суду для розгляду справ утворюють палати з трьох і п'яти суддів, а також Велику палату (13 суддів), коли це потрібно, враховуючи юридичну складність або важність справи. В окремих випадках (наприклад, трудові спори) Загальний суд може приймати рішення у складі одного судді. Зараз у суді створено вісім палат по п'ять суддів, і вісім палат по три судді, тому кожен суддя входить до складу кількох палат. У кожній палаті обирається голова. Для розгляду апеляцій створюється апеляційна палата у складі Голови Загального суду та двох голів судових палат.

Розподіл справ по палатам здійснюється з урахуванням дати надходження справи і предмету спору. Палати спеціалізуються на розгляді трьох видів справ: а) щодо порушення правил конкурування, з питань державної допомоги та правил підтримання товаровиробників; б) щодо порушення прав у сфері інтелектуальної вартості; в) інші справи. Процесуальні правила також встановлюють дві основні форми діяльності Загального суду – письмову та усну, особливості яких врегульовані у Процедурних інструкціях для сторін.

Обов'язок щодо ведення реєстру рішень, ухвал та інших документів Загального суду, прийняття, реєстрації та зберігання кореспонденції та інших документів суду, отримання фінансування, необхідного для діяльності суду, та забезпечення оприлюднення рішень суду покладається на Секретаріат, що складається з секретаря Загального суду та його помічників.

Очолює судову систему Європейського Союзу безпосередньо Суд Європейського Союзу. Його обов'язки включають контроль законності актів,

прийнятих спільно Європейським Парламентом і Радою, актів Ради, Комісії та ЄЦБ, що не є рекомендаціями і висновками, а також актів Європейського Парламенту, спрямованих на створення прямих наслідків для третіх сторін (ст. 230 Договору, яким засновано Європейське Співтовариство). Для виконання покладених на нього обов'язків Суд ЄС наділений компетенцією розглядати позови, подані державою-членом ЄС, Європейським Парламентом, Радою або Комісією з питань відсутності компетенції, істотного порушення процедури ухвалення рішення, порушення уставних документів ЄС або зловживання владою. Крім того, у Суд ЄС може звернутися й будь-яка фізична або юридична особа з того ж питання, якщо оскаржене рішення адресоване такій особі або прямо чи персонально її стосується. Суд ЄС співпрацює з усіма судами держав-членів ЄС з питань законодавства Європейського Союзу. Порядок його діяльності визначається Процедурними правилами Суду ЄС та Додатковими правилами, якими окремо врегульовані питання щодо судових доручень, правової допомоги та випадків надання Суду неправдивої інформації свідками або експертами.

Як перша інстанція Суд ЄС виступає при розгляді скарг, поданих на невиконання державами-членами ЄС своїх зобов'язань по установчих договорах. Скарги такого роду можуть бути подані Комісією ЄС або іншими державами-членами. Суд ЄС розглядає також спори про недійсність та бездіяльність Європейського Парламенту, спори, у яких Суд першої інстанції з підстав правового обов'язку передав справу для подальшого розгляду до Суду ЄС (п. 2 ч. 3 ст. 225 Договору, яким засновано Європейське Співтовариство) та деякі інші спори. Крім того, Суд ЄС може приймати рішення про відсторонення від виконання своїх обов'язків членів Комісії ЄС, суддів всіх ланок судової системи ЄС і членів Рахункової палати ЄС.

Як апеляційна інстанція Суд ЄС виступає при розгляді скарг на рішення Суду першої інстанції. Крім того, Суд ЄС одержав право розглядати скарги на апеляційні рішення Суду першої інстанції, винесені відносно рішень судових колегій, виступаючи в такий спосіб як наглядова інстанція. Є істотні обмеження

щодо суб'єкта звернення до Суду ЄС з такого роду наглядовими скаргами. Це може бути тільки перший генеральний адвокат і тільки у випадку, якщо, на його думку, рішення Загального суду являє собою серйозну загрозу цілісності й внутрішній єдності права ЄС. Порядок звернення до Суду ЄС визначається як Процедурними правилами, так і Практичними вказівками [61, с. 15-24], які не носять правового характеру але детально вказують всі дії, які необхідно зробити під час звернення до Суду ЄС вперше, або при зверненні з апеляцією.

Кількість суддів Суду ЄС повинне дорівнювати кількості держав-членів. Є також вісім генеральних адвокатів. Їхнє число може бути збільшене Радою ЄС на прохання Суду ЄС. Судді і адвокати обираються строком на шість років із числа осіб, у незалежності і компетентності яких немає жодних сумнівів і які відповідають вимогам для обрання (призначення) суддею вищого суду країни, від якої вони обирається до Суду ЄС. Судді самостійно обирають із свого складу голову строком на три роки. Відповідно до Статуту Суду ЄС у його складі, як і в Загальному суді, формуються палати з трьох і п'яти суддів і Велика палата з одинадцяти суддів (скликається на вимогу держави-члена ЄС або у випадку особливої складності питання). Суд ЄС може засідати й у рамках повного складу (ст. 16 Статуту Суду ЄС). Повний склад Суду ЄС скликається лише у виняткових випадках, наприклад для слухання справи про відставку члена Комісії, омбудсмена або члена Рахункової палати [73, с. 123].

Виконання допоміжних та технічних функцій, не пов'язаних із здійсненням правосуддя, покладається на Секретаріат Суду ЄС, діяльність якого регламентується Інструкцією [53, с. 33-35], що була прийнята ще у 1974 р. і визначає порядок ведення діловодства цієї установи.

Договір, що повинен був встановити Конституцію для Європи, визначав подальше зближення наднаціональних судових установ з національними судами. Ним передбачалося таке: 1. Трирівнева структура Суду Європейського Союзу повинна була отримати ще більшу чіткість. 2. Порядок відбору кандидатів у судді Суду ЄС повинен був стати ще більш уніфікованим з порядком формування суддівського корпусу національних судів й навіть

передбачалося створення кваліфікаційної колегії для цієї мети (аналог кваліфікаційної комісії суддів). 3. Розширення прав звичайних громадян щодо звернення за захистом до Європейського суду. Йдеться про надання громадянам можливості оскаржувати регламентарні акти європейських інститутів. 4. Розширення юрисдикції судів Союзу, що повинна була б охоплювати всі сфери компетенції Європейського Союзу, крім обмежень, прямо передбачених Конституцією.

Але оскільки проект Конституції ЄС не був прийнятий на референдумах у Франції й Нідерландах, Конституція була відхилена й новим документом, покликаним поліпшити функціонування Європейського Союзу у складі 27 країн-членів, став Договір про внесення змін до Договору про Європейський Союз і Договору про створення Європейського Співтовариства, погоджений на міжурядовій конференції в Лісабоні 19 жовтня 2007 р. (Лісабонський договір). Суттєвих змін за Лісабонським договором судова система ЄС не зазнала, оскільки після зміни назв кожна судова ланка виконує ті ж самі функції, що і раніше.

Тісний зв'язок між Судом ЄС і національними судами проявляється в тому, що приблизно половина справ до Суду ЄС надходить саме від національних судів з питань відповідності внутрішнього права праву ЄС. Крім того, Суд ЄС має право встановлювати принципи, якими повинні керуватися внутрішні суди [6, с. 47].

Національні суди країн Європейського Союзу наділені достатньо широкими повноваженнями при проведенні в життя європейського права і можуть застосовувати прецеденти Суду ЄС при розгляді своїх національних справ і без звернення до нього. Крім того, враховуючи, що право Співтовариства є частиною національної правової системи кожної держави-члена ЄС, саме на національні суди країн-членів Євросоюзу покладається забезпечення прав, наданих нормами права європейських інтеграційних організацій, оскільки переважно вони, а не Суд ЄС та Загальний суд, здійснюють юридичний захист прав фізичних та юридичних осіб шляхом

прямого застосування положень європейського права. Але повноваження щодо тлумачення права ЄС – це виключна компетенція Суду ЄС, його «монополія» і національні суди держав-членів зобов'язані неухильно дотримуватися таких рішень Суду ЄС. У цій сфері Суд ЄС має значно більші можливості у порівнянні із національними судами і може отримувати необхідні роз'яснення від усіх інститутів ЄС . Так само лише Суд ЄС може визнавати недійсність актів інститутів, органів та установ ЄС .

Безпосередньо зв'язок між національними судами й Судом Європейського Союзу забезпечується за допомогою процедури преюдиціального тлумачення. Відповідно до ч. 3 ст. 35 Договору про створення Європейського Союзу будь-який судовий орган держави-члена ЄС може вимагати від Суду ЄС винести преюдиційну постанову щодо питання, яке порушене у справі, що в ньому розглядається, та стосується дійсності або тлумачення рамкових рішень та рішень, щодо тлумачення конвенцій у просторі ЄС, якщо проти рішення такого національного суду не існує судового засобу захисту згідно з національним правом (тобто рішення цього суду оскарженню не підлягає) та якщо рішення Суду ЄС з цього питання є необхідним для винесення присуду національним судом.

У інформаційному повідомленні до національних судів Суд ЄС зазначив, що преюдиціальне тлумачення (preliminary ruling system) – це фундаментальний механізм Європейського Союзу, головна мета якого полягає у наданні можливості національним судам гарантовано використовувати однорідну інтерпретацію права ЄС у всіх країнах-членах ЄС . Компетенція Суду ЄС з питання преюдиціального тлумачення визначається ст. 267 Договору про функціонування ЄС, відповідно до якої Суд ЄС уповноважений виносити за запитами національних судів та трибуналів преюдиціальні рішення стосовно тлумачення установчих договорів, дійсності та тлумачення актів інститутів, органів або установ ЄС, а також частиною 3 ст. 19 Договору про ЄС. У зазначених нормах міститься загальна інформація щодо юрисдикції Суду ЄС, але існують і обмеження. Так, у статтях 275, 276 Договору про функціонування

ЄС йдеться, що юрисдикція суду не поширюється на питання зовнішньої політики і політики безпеки ЄС, а також на питання оцінки законності діяльності національних правоохоронних органів. Роль Суду ЄС під час преюдиціального тлумачення полягає у тому, що він лише інтерпретує закон Європейського Союзу і не може висловлюватися щодо його застосування у фактичній ситуації, яка є предметом розгляду національного суду. Суд ЄС прикладає усі зусилля щоб дати відповідь, яка буде корисною при вирішенні спору [39, с. 465], але рішення по справі приймається національним судом. Тобто справа починається і закінчується у національному суді після отримання пояснень щодо тлумачення або дійсності права ЄС.

Слід підкреслити, що суб'єктом звернення до Суду ЄС за ст. 267 Договору про функціонування ЄС є національні суди та трибунали, під якими Суд ЄС розуміє будь-який інститут держави-члена, який виконує судові функції, навіть якщо він не входить до національної судової системи. Якщо національний орган виконує як судові, так і адміністративні функції, то він може звертатися до Суду ЄС лише як судовий орган. Існують також випадки, коли з преюдиціальним запитом дозволяється звернутися до суду, що розташований поза територією держав-членів ЄС, якщо відповідальність за таку територію несе держава-член ЄС (йдеться про заморські департаменти і країни, наприклад, Франції).

Зазвичай національне законодавство країн, які входять до складу ЄС надає право звертатися до Суду ЄС своїм вищим судам. Про це чітко вказується у відповідних законах як про одне із повноважень вищих судів. Але Суд ЄС вирішив, що вищі суди держав-членів ЄС не можуть позбавити нижчі суди права на преюдиціальне звернення. Тобто незважаючи на національні закони, відповідно до права ЄС будь-який національний суд є суб'єктом звернення до суду ЄС. Таким чином практика Суду ЄС свідчить і більшість вчених вважають, що у ст. 35 Договору про створення ЄС, та у ст. 267 Договору про функціонування ЄС йдеться про обов'язок вищих національних судів звертатися до Суду ЄС і про право нижчих національних судів на звернення до

Суду ЄС із преюдиціальним зверненням. Разом с тим сам Суд ЄС може не прийняти до розгляду преюдиціальне звернення, якщо прийде до висновку: а) що питання звернення не має відношення до суті справи або до її предмета, б) що національним судом чітко не зазначені підстави та обставини справи і інформації для винесення рішення недостатньо. І вважається, що він ретельніше перевіряє відношення запиту до суті справи саме у випадках звернення нижчих національних судів [38, с. 187]. Все разом має наслідком те, що Суд ЄС, не входячи до структури окремих національних судових систем, є вже необхідним елементом судового захисту прав громадян кожної держави-члена ЄС.

Рішення Суду ЄС є одним із джерел права ЄС. Суд ЄС у межах наданої йому юрисдикції забезпечує дотримання законності при тлумаченні та застосуванні положень європейського права. Відповідно до ст. 267 Договору про функціонування ЄС преюдиціальні рішення Суду ЄС є обов'язковими для держав-членів ЄС. Деякі з його рішень мають значення для визначення меж юрисдикції та ролі національних судів, порядку їх взаємодії між собою з метою захисту прав людини і громадянина. Так, в одному із рішень Суд ЄС зазначив, що він довіряє національним судам ведення навіть дуже складних справ, наприклад, контроль за можливими порушеннями фундаментальних свобод. В іншому рішенні Суд ЄС характеризує національні суди як суди загальної юрисдикції стосовно права ЄС. При порушенні прав, гарантованих правом ЄС, приватні особи можуть звертатися до національних судів, які повноважні надати ефективний захист у таких випадках. Принцип верховенства права ЄС над національним правом держав-членів також вперше був сформульований у рішенні Суду ЄС, в якому було обґрунтовано обов'язковість норм європейського права на всій території Союзу і для всіх суб'єктів, які перебувають під юрисдикцією ЄС. Іншим своїм рішенням Суд ЄС заборонив застосовувати будь-яке положення національного законодавства, яке може протирічити нормі права Співтовариства.

У 2003 році Суд ЄС своїм рішенням закріпив відповідальність держав-членів за помилки національних судів при тлумаченні права ЄС. Під судовою помилкою в цьому випадку розуміється прийняття національним судом рішення невідповідно до практики Суду ЄС, або відмова від обов'язку звернутися до Суду ЄС у преюдиціальному порядку (такий обов'язок покладається на національні суди останньої інстанції).

Незважаючи на достатнє законодавче врегулювання питання взаємодії наднаціональних судів ЄС і національних судів країн-членів ЄС, в Європі констатується наявність деяких проблем у цій сфері, вирішення яких може підвищити ефективність їхньої співпраці й поліпшити взаєморозуміння. Наприклад, занадто довгий процес розгляду звернень у Суді ЄС, що в середньому становить 16,8 місяця, додаткові витрати коштів та можливість вступу до справи третьої сторони [45, с. 102], певна недовіра з боку вищих загальних та конституційних національних судів до юрисдикції Суду ЄС та небажання звертатися до нього, не завжди раціональний розподіл функцій між Судом ЄС та Загальним судом. Так, що стосується останньої проблеми, то частина юрисдикції Суду ЄС була передана Загальному суду і він тепер має право вирішувати преюдиціальні справи в особливих галузях (ст. 256 Договору про функціонування ЄС), але поки що не вирішено які галузі відносяться до особливих, що викликає певні побоювання щодо організації роботи вказаних судів.

Варіанти вирішення проблеми пропонуються різні. Наприклад, Сер Томас Мор велике значення надає діалогу між суддями наднаціональних судів і національних судів. Називається як неформальний діалог (коли в результаті простої бесіди можна уникнути необачних кроків), так й офіційний, у формі пленарних зустрічей суддів різних держав, коли можна виробити єдину позицію по застосуванню норм європейського права на території всіх учасників ЄС. В будь-якому випадку позитивного настрою при вивченні і аналізі роботи судової системи ЄС значно більше, а процедуру преюдиціального тлумачення

характеризують як місток, що зближує правові системи держав-членів та правову систему всього Європейського Союзу.

Якщо говорити про принципи, що характеризують організацію роботи Суду ЄС, то слід зазначити, що структура судової системи Європейського Союзу, порядок розподілу юрисдикції судів, що її становлять, порядок їхнього формування, функціонування й взаємодії дають всі підстави говорити про застосовність принципів єдності, інстанційності, ієрархічності, ступінчастості, спеціалізації, самостійності.

Крім того, з огляду на специфіку роботи наднаціональних судів поряд з названими принципами, характерними для побудови національних судових систем, можна виділити й додаткові організаційні принципи. Наприклад, принцип рівності як один з основних принципів права Європейського Співтовариства. Цей принцип використовується при побудові судової системи ЄС. У Суді ЄС, і в Загальному суді від кожної країни-учасниці присутній один суддя. При цьому територія країни, кількість її населення, кількість звернень від країни до суду, економічні показники країни значення не мають. У такий спосіб забезпечується рівність держав, що входять до складу Європейського Союзу, щоб при голосуванні була представлена правова система кожної держави-члена. Звичайно, така практика несе в собі цілком об'єктивні незручності для країн-членів ЄС із більшою кількістю населення, оскільки спричиняє більшу кількість звернень до Суду, й відповідно більшими строки розгляду звернень.

Тісне співробітництво національних судових органів країн-членів ЄС повинне сприяти реалізації однієї із цілей ЄС, а саме забезпеченню громадян країн ЄС високим рівнем безпеки в межах простору свободи, безпеки і справедливості шляхом розвитку спільної діяльності в галузях судового співробітництва. Задля цієї мети вводиться режим тісної співпраці між судовими та іншими компетентними органами держав-членів, включаючи співпрацю через Європейський підрозділ судового співробітництва (Євроюст), що розпочав свою діяльність у березні 2002 р. у Гаазі. До структури Євроюсту

входять 27 національних делегатів, по одному з кожної країни – члена ЄС. Права і обов'язки національних делегатів регламентовано ст. 9 рішення Ради ЄС про утворення цієї організації.

Спільна діяльність щодо судового співробітництва Євроюсту включає у себе ряд питань, зокрема такі: а) полегшення та прискорення співробітництва між компетентними судовими та іншими органами держав-членів, включаючи співробітництво через Євроюст стосовно проваджень і виконання рішень; б) забезпечення сумісності норм, що застосовуються в державах-членах, з метою покращення такого співробітництва; в) попередження колізій юрисдикції між державами-членами та ін. (ст. 31 Договору про Європейський Союз). На думку О. Ю. Шостко, для того, щоб Україна була здатна ефективно співпрацювати з таким наднаціональним інститутом необхідно вже зараз починати розробляти методичні рекомендації щодо особливостей судового розгляду кримінальних справ та інших справ у сфері підприємництва, фінансово-кредитної системи, у зовнішньоекономічній діяльності, сфері оподаткування з урахуванням закордонного досвіду.

3.3. Тенденції розвитку судоустрійного законодавства європейських країн та варіанти їх врахування під час судової реформи в Україні

Якщо говорити про тенденції розвитку судових систем європейських країн, то залежно від суб'єкта формування їх можна поділити на кілька груп. У першу чергу мова йде про тенденції, які мають найбільш загальний характер і можуть формуватися на рівні ООН і Ради Європи шляхом прийняття й підтримки відповідних міжнародних договорів, змін до їхніх текстів. Другу групу утворюють тенденції, що формуються на рівні Європейського Союзу нормами європейського права (обов'язкові лише для членів ЄС), які варто враховувати всім країнам, що взяли курс на європейську інтеграцію. І третю групу тенденцій можна виокремити на рівні окремих європейських країн шляхом аналізу їх законодавства, який дозволяє виділити напрями реформування органів судової влади, властиві для більшості країн-членів ЄС.

З моменту вступу й дотепер Парламентська Асамблея Ради Європи висловлює занепокоєння із приводу невиконання Україною взятих на себе зобов'язань. Незважаючи на те, що з 1995 р. Україна зробила значні кроки на шляху становлення повноцінної й незалежної судової влади, судова реформа не закінчена, що є одним із приводів для зауважень з боку європейського співтовариства.

Так, у 1999 р. Парламентська Асамблея констатує відсутність чіткого розподілу між судовою, законодавчою та виконавчою гілками влади, прогрес у прийнятті законодавства щодо реформування судової системи оцінюється як незначний. У 2003 р. Парламентська Асамблея РЄ зазначає, що Україна досягла прогресу в подальшому реформуванні судової системи, зокрема створивши в рамках системи судів загальної юрисдикції Апеляційний суд України, Вищий адміністративний суд України та Державну судову адміністрацію [42]. Але у 2005 р. робиться висновок, що хоча Україна досягла значного прогресу в законодавчій сфері, але ще не виконала всі обов'язки та зобов'язання, які вона взяла на себе при вступі до Ради Європи, тому органи влади України повинні продовжувати судову реформу, з тим щоб забезпечити незалежність та ефективність судової влади. З цією метою, зокрема, пропонувалося підпорядкувати Державну судову адміністрацію судовій гілці влади; передати останній повноваження з призначення голів судів; виділити судовій системі усі необхідні ресурси, особливо для функціонування адміністративних судів, котрих уповноважено вирішувати виборчі спори; гарантувати законом рівень суддівської винагороди.

У 2007 р. Асамблея нагадує про свої численні попередні заклики реформувати інституції в Україні, наголошує, що незалежне та неупереджене правосуддя є передумовою існування демократичного суспільства, яке керується верховенством права. Звідси гостра необхідність проведення комплексної судової реформи в Україні. Засуджує той факт, що судова система України систематично використовується неналежним чином іншими гілками влади і високопосадовці не виконують рішення судів, що свідчить про

руйнування цієї ключової демократичної інституції. З огляду на викладене Асамблея рекомендує українським органам влади провести реформування судової системи на підставі Концепції вдосконалення судочинства, схваленої у травні 2006 р., з метою створення незалежної та ефективної судової системи в Україні, з урахуванням висновку Венеціанської комісії.

Аналізуючи зміст висновків і рекомендацій з боку ПАРЕ можна дійти висновку, що європейське співтовариство не формально ставиться до членства України у складі Ради Європи, здійснює постійний моніторинг українського законодавства щодо дотримання прав і свобод людини й громадянина, зміцнення й дотримання демократичних стандартів у сфері організації й функціонування державних інститутів. Оскільки для демократичної держави звичайною вважається практика захисту громадянами своїх порушених або оскаржених прав, у тому числі й з боку державних органів, у незалежному суді, природною є особлива увага до забезпечення незалежності й повноцінності судової влади в Україні, доступності й ефективності суду. Стосовно судової системи основні нарікання викликали недостатнє фінансування судових органів і порядок їх організаційного забезпечення, що свідчить про прогалини в реалізації принципів самостійності й доступності суду.

Рада Європи – не єдина міжнародна організація, членство в якій є вкрай важливим для України. Уже протягом тривалого часу головним та незмінним зовнішньополітичним пріоритетом нашої країни визначено інтеграцію до ще одного об'єднання найбільш успішних держав Європи – Європейського Союзу. В рамках руху в даному напрямі Україна повинна враховувати інший фактор – міждержавні інтеграційні процеси і їхній вплив на національні державні інститути. Відповідно тенденції розвитку судоустрійного законодавства другої групи можна виокремити з норм європейського права та документів, що визначають характер взаємовідносин України з ЄС.

До недавнього часу правовою основою відносин між Україною та ЄС була Угода про партнерство і співробітництво між Україною і ЄС та його державами-членами (далі — УПС) від 14.06.1994 р., яка набула чинності

01.03.1998 р. У рамках УПС було визначено сім пріоритетів співпраці: енергетика, торгівля та інвестиції; юстиція та внутрішні справи; наближення законодавства України до законодавства Євросоюзу; охорона навколишнього середовища; транспортна сфера; транскордонне співробітництво; співпраця у сфері науки, технологій та космосу. Нинішній розвиток політичного діалогу між Україною та ЄС базується на впровадженні Україною Стратегії інтеграції до ЄС, виконанні сторонами УПС та опрацюванні Плану дій у рамках Європейської політики сусідства.

Стратегію інтеграції України до Європейського Союзу було затверджено 11.06.1998 р. Указом Президента № 615/98. Ця Стратегія визначила основні напрями співробітництва України з ЄС на той час. У тому числі вказано на необхідність чіткого визначення зовнішньополітичної стратегії щодо інтеграції України до європейського політичного, інформаційного, економічного та правового простору, підкреслено необхідність адаптації законодавства України до законодавства ЄС з метою зближення із сучасною європейською системою права.

12.12.2001 р. на IV засіданні Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС було погоджено План дій Європейського Союзу в галузі юстиції та внутрішніх справ (далі – План дій) та сформовані основні завдання та стратегічні цілі спільної праці України з ЄС у цьому напрямі. Слід зазначити, що План дій – це спрощений варіант більш тісної співпраці в галузі правосуддя та внутрішніх справ серед держав-членів ЄС. Основна мета такої співпраці – інтегрування політики поетапного запровадження простору «свободи, безпеки й правосуддя». Спільні дії стосовно поліції та правосуддя передбачають різні типи співпраці, серед яких: оперативна взаємодія органів поліції, митниць та інших служб для обміну інформацією, спільні ініціативи, полегшення і прискорення співпраці між міністерствами внутрішніх справ та юстиції, спрощення процедури видачі злочинців, запобігання юридичним колізіям та запровадження мінімальних норм у галузі боротьби з організованою злочинністю, розробка форм кооперації й взаємодії, які б дали можливість

суддям ефективно здійснювати свої повноваження в європейському масштабі, тощо.

Відповідно до Плану дій з Україною одним із завдань є створення відповідної законодавчої бази для ефективного співробітництва в галузі юстиції та внутрішніх справ відповідно до міжнародних стандартів та стандартів ЄС і забезпечення ефективної імплементації та застосування цих стандартів. У цьому контексті особливу увагу слід звернути на необхідність розвитку в Україні принципів законності, доступу до правосуддя, незалежності судової влади та ефективною системи управління та, зокрема, співробітництво у таких сферах, як судочинство і судова влада.

Посилення ролі судової влади та верховенства закону пропонується здійснювати за допомогою таких дій: а) встановлення на конституційних засадах незалежної, компетентної та неупередженої судової влади, забезпечення її необхідними процедурними механізмами та гарантіями для виконання своєї ролі (маються на увазі процесуальні кодекси); б) забезпечення освіти українських суддів з наголосом на права людини, захист особистих (персональних) даних, організацію та адміністрацію правосуддя, міжнародне право; в) підтримки та розвитку реформ судів загальної юрисдикції та адміністративного судочинства; г) створення національних баз даних найважливіших судових рішень у справах про кримінальні злочини та з процедурних питань; д) здійснення боротьби з корупцією та її попередження шляхом зменшення впливу факторів, які заохочують корупцію та роблять її можливою; е) забезпечення прозорості рішень та управління, доступ до законодавчої бази та рішень судів вищих інстанцій тощо.

У свою чергу, співробітництво у сфері судочинства відповідно до Плану дій повинно включати: а) прийняття відповідного законодавства та заходів для розвитку міжнародного співробітництва у сфері судочинства; б) ратифікацію та застосування в повному обсязі міжнародних інструментів, які мають першочергове значення для розширеного співробітництва в галузі судочинства; в) створення мережі контактів для швидкого обміну інформацією про взаємну

правову допомогу та співробітництво у сфері судочинства, координацію процедур стосовно сприяння збору доказів, надання спеціалізованої допомоги (зв'язки повинні встановлювати українські судові органи з відповідними органами країн-членів); г) розроблення інструкції по співробітництву у сфері судочинства між Україною та країнами-членами ЄС та заяви про добросовісне ставлення до подібного співробітництва; д) забезпечення захисту фізичних осіб, наприклад, за схемою захисту свідків, які допомагають органам правосуддя, з метою заохочення осіб поривати стосунки з кримінальними структурами.

Актуальності зазначеним проблемним питанням надає й Загальнодержавна програма адаптації законодавства України до законодавства ЄС, відповідно до якої необхідно забезпечити приведення законодавства України у сфері судоустрою та судочинства у відповідність до принципів та стандартів Ради Європи та Європейського Союзу, інтеграцію його у систему міжнародного права, створення системи координат роботи з відповідними органами інших держав із зазначених питань. У цьому контексті судова влада в особі її органів не тільки є об'єктом реформування, а й повинна стати активним суб'єктом при налагодженні міждержавних відносин.

Під час розробки плану подальшого реформування судової системи України слід враховувати не лише зауваження з боку інститутів та органів Ради Європи, а й переваги сучасних судових систем розглянутих вище європейських країн, аналіз яких дозволив сформулювати тенденції розвитку судоустрійного законодавства найбільш конкретного характеру, що за нашою класифікацією відносяться до третьої групи. Враховувати при цьому необхідно кілька важливих моментів:

1. Навіть такі країни, як Франція та Німеччина, продовжують вдосконалення своїх судових систем, головна мета якого – підвищення ефективності роботи суду, покращення якості і зменшення вартості правосуддя, скорочення строків розгляду справ, надання більше можливостей громадянам для альтернативного вирішення виникаючих спорів.

2. Перед країнами, які недавно увійшли до складу ЄС, ставляться такі ж самі завдання у реформуванні судових систем, але додається вимога оптимізувати спільну роботу органів виконавчої влади (Міністерства юстиції) та органів суддівського самоврядування у сфері управління судовою діяльністю (Польща, Литва), налагодження ефективної взаємодії національних судових органів із судами інших європейських країн як на рівні держави, так і на рівні органів суддівського самоврядування, зміцнення принципів справедливого управління судами, створення системи управління якістю адміністративної роботи, затвердження системи внутрішнього контролю в кожному суді (Латвія), створення повноцінної системи адміністративних судів (Естонія).

3. Вимоги до реформування судових органів країн-кандидатів у члени ЄС відрізняються від попередніх тим, що практично в усіх країнах констатується незадовільна робота держав у забезпеченні незалежної, безсторонньої і прозорої судової влади для забезпечення більш високого рівня демократії, захисту прав людини і громадянина. Відповідно вимагається проведення заходів, які в країнах-членах ЄС давно вже пройдені: формування відповідної судової інфраструктури, прозорої й об'єктивної процедури відбору суддів, вирішення проблем з виконанням судових рішень, формування єдиної статистичної системи, що характеризує стан судових справ у судах, усунення будь-якої можливості політичного впливу на судові органи, створення усередині судової влади спеціального органу для підготовки суддівських кадрів, підвищення їхньої кваліфікації й професіоналізму, заповнення всіх суддівських вакансій, підвищення довіри до судової влади, полегшення доступності правосуддя, забезпечення формування органів суддівського самоврядування на умовах рівного представництва в них усіх суддів тощо.

Співробітництво України на міжнародній арені з органами й інститутами Ради Європи і Європейського Союзу з питань реформування судової влади має свої наслідки. Незважаючи на наявні зауваження можна констатувати значимі результати реформування в цій сфері, й останнім словом України в ході наближення судової системи до загальноєвропейських стандартів стало

прийняття Закону України «Про судоустрій і статус суддів». Аналіз зазначеного Закону свідчить про те, що ряд рекомендацій інститутів Ради Європи і Європейського Союзу з питань судової влади й судоустрою були враховані, але ще не всі недоліки виправлені.

Реформування судової системи активно обговорюється з початку 90-х рр., але більшість науковців зазначають, що і з прийняттям нового законодавства судова реформа не закінчилася. Так, Л. М. Москвич вважає, що суть судової реформи у забезпеченні ефективності судової системи (з чим слід погодитися), для чого необхідно вирішити ряд проблем: 1) організаційну проблему, що полягає у роз'єднанні судової системи на підсистеми (загальні суди, адміністративні та господарські); 2) підвищення професіоналізму суддівських кадрів; 3) належне фінансове забезпечення; 4) процесуальні (процедурні) проблеми судочинства. А метою судової реформи має бути забезпечення оперативності розгляду справ, доступність та якість правосуддя.

М. І. Хавронюк називає чотири основні проблеми, які, на його погляд, заважають успіху судової реформи: 1) надзвичайно велика кількість програм, що не породжують якісних змін; 2) відсутність необхідної статистичної бази для правильного прогнозування та неврахування наявних статистичних даних; 3) дублювання і нерозмежування повноважень між вищими судовими органами; 4) неможливість знайти консенсус у питанні подальшого реформування судової влади України.

Із значною частиною зауважень слід погодитися та визнати, що деякі положення нового Закону є спірними або некорисними для судоустрою країни. Для обґрунтування такої позиції та визначення переліку необхідних змін слід дати характеристику судової системи України відповідно до нового Закону.

Загальне визначення структури судової системи не змінилося. Як і раніше, вказується, що судову систему України становлять суди загальної юрисдикції та суд конституційної юрисдикції. Так само законодавець декларує необхідність зберегти побудову судової системи відповідно до принципів

єдності та доступності задля забезпечення права на правосуддя для кожної особи.

Підсумовуючи аналіз історії розвитку судових систем європейських країн, сучасної структури судоустрою країн Європи, вимог, що висуваються інститутами ЄС до судоустрою держав, які бажають увійти до складу європейського співтовариства, а також напрямів вдосконалення національних судових систем Європейського Союзу, можна сформулювати концепцію подальшого реформування судової системи України, реалізація якої дозволить підготувати вітчизняні органи судової влади до майбутньої оцінки з боку ЄС на предмет відповідності європейським стандартам.

Угода про Асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, з іншої сторони, є одним найважливіших міжнародних договорів за часів незалежності України.

Очевидно, що угода, яка охоплює цілі пласти економічних, соціальних та політичних сфер життя між країнами-учасницями, не може детально регламентувати всі аспекти таких правовідносин, а відтак, конкретизація норм Угоди починає втілюватися в ході імплементації у внутрішнє законодавче поле.

Нагадаємо, положення ч. 1 ст. 6 Європейської Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, відповідно до якої кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення. Судове рішення проголошується публічно, але преса і публіка можуть бути не допущені в зал засідань протягом усього судового розгляду або його частини в інтересах моралі, громадського порядку чи національної безпеки в демократичному суспільстві, якщо того вимагають інтереси неповнолітніх або захист приватного життя сторін, або — тією мірою, що визнана судом суворо необхідною, — коли за особливих обставин публічність розгляду може зашкодити інтересам правосуддя.

Не буде перебільшенням зазначити, що де-факто вказана норма виявилась достатнім підґрунтям для формування величезного масиву судової практики ЄСПЛ та фактично стала прикладною основою функціонування даного судового органу.

Статтею 17 Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» встановлено, що суди застосовують при розгляді справ Конвенцію та практику суду як джерело права.

Угода про Асоціацію між Україною та ЄС містить цілий розділ під назвою «Юстиція, Свобода та Безпека».

Деякі аналітики називали положення цього розділу «неконкретними» та «розмитими», але кроки втілення судової реформи в Україні як раз підвереджують вплив Угоди на вітчизняну юстицію.

Отже, проаналізуємо Європейський слід вітчизняного судоустрою, що реформується.

2 червня 2016 року в Україні прийнято Закон «Про судоустрій і статус суддів», який передбачає принципові зміни порівняно з попередньою редакцією. Масштабність змін була настільки значною, що викликала потребу у зміні Конституції України (Закон України «Про внесення змін до Конституції України (щодо правосуддя)» від 2 червня 2016 року № 1401-VIII).

Комітет з питань правової політики та правосуддя ВРУ, за результатом засідання 2 червня 2016 року (протокол №48), надав висновок, в якому охарактеризував основні зміни у новому законі «Про судоустрій і статус суддів», серед яких:

— змінено порядок призначення суддів на посади та звільнення їх з посад (зокрема пропонується вилучення повноважень політичних органів – парламенту та Президента України – у питаннях суддівської кар’єри, (законопроект передбачає скасування п’ятирічного терміну призначення суддів) та передбачається зайняття посад судьями лише безстроково;

— усувається політична складова у вирішенні питання щодо надання згоди на затримання судді або утримання його під вартою чи арештом до винесення обвинувального вироку судом (відповідне повноваження Верховної Ради України передається до повноважень Вищої ради правосуддя);

— передбачається запровадження інституту функціонального (обмеженого) імунітету судді, за якого забороняється притягнення судді до кримінальної відповідальності за викладену в судовому рішенні правову позицію, за ухвалене ним судові рішення, за винятком вчинення злочину або дисциплінарного проступку, однак, при цьому суддя нестиме юридичну відповідальність на загальних засадах за дії, вчиненні поза професійною суддівською діяльністю;

— запропоновані зміни у системі судоустрою, зокрема утворення нового Верховного Суду та інших судів. Систему судоустрою складатимуть місцеві суди, апеляційні суди і Верховний Суд. Для розгляду окремих категорій справ в системі судоустрою будуть діяти вищі спеціалізовані суди. У складі Верховного Суду діють п'ять структурних підрозділів: Велика Палата Верховного Суду, Касаційний адміністративний суд, Касаційний господарський суд, Касаційний кримінальний суд, Касаційний цивільний суд, а сам Верховний Суд буде створений на конкурсних засадах як новий найвищий суд у системі судоустрою України. Законопроект також передбачає створення місцевих окружних судів, апеляційних судів у відповідних округах тощо.

Така концепція в цілому відповідає європейським стандартам судочинства. Так, 23 жовтня 2015 року на 104-му пленарному засіданні Венеціанської Комісії було ухвалено Остаточний висновок (документ CDL-AD(2015)027), в якому зазначається, що «остання версія змін до Конституції України, підготовлена Робочою групою Конституційної Комісії з питань правосуддя, є дуже позитивною і добре підготовленою та заслуговує повної підтримки».

На думку автора, красномовним підтвердженням Європейської методики реформування судочинства в Україні є створення окремих вищих

спеціалізованих судів (Вищий суд з питань інтелектуальної власності, Вищий антикорупційний суд) при тому, що необхідність у створенні першого в Україні ще не назріла настільки, щоб створювати окремий вищий суд.

Створення Вищого суду з питань інтелектуальної власності та Вищого антикорупційного суду виступає певним запобіжником для європейського інвестора. При цьому, питання захисту інтелектуальної власності хвилює законодавця більше.

Підтвердженням цього є норма ст. 33 Закону України «Про судоустрій і статус суддів», якою встановлено критерії для кандидатів у судді вищого спеціалізованого суду.

Суддею Вищого суду з питань інтелектуальної власності може бути особа, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердила здатність здійснювати правосуддя у Вищому суді з питань інтелектуальної власності, а також відповідає одній із таких вимог: має стаж роботи на посаді судді не менше трьох років; має досвід професійної діяльності представника у справах інтелектуальної власності (патентного повіреного) щонайменше п'ять років; має досвід професійної діяльності адвоката щодо здійснення представництва в суді у справах щодо захисту прав інтелектуальної власності щонайменше п'ять років; має сукупний стаж (досвід) роботи (професійної діяльності) відповідно до вимог, визначених пунктами 1-3 цієї частини, щонайменше п'ять років.

Суддею Вищого антикорупційного суду може бути особа, яка відповідає вимогам до кандидатів на посаду судді, за результатами кваліфікаційного оцінювання підтвердила здатність здійснювати правосуддя у Вищому антикорупційному суді.

Різниця у підходах відбору очевидна. Корупція – внутрішнє деструктивне явище, безуспішна боротьба з яким зумовлена неефективністю державних інституцій. Що ж до європейського інвестора, його захищено за принципом: «Уходячи, забереш своє».

Отже, на сьогоднішній день ми отримали прогресивний Закон України «Про судоустрій і статус суддів», який при цьому, звісно має певні вади змісту і створює потребу для подальшого реформування. Поряд з цим, необхідно визнати, що нескінченна, триваюча судова реформа в цілому відповідає нормі розвиненого суспільства.

Висновки до розділу 3

Правові акти, норми й принципи міжнародного права займають особливе місце серед джерел, що визначають організацію сучасної судової системи і впливають на проведення судової реформи в Україні. Тому аналізуються норми актів, що мають відношення до структури судової системи, питань її формування та діяльності, можливість їх реалізації у вітчизняному законодавстві. З урахуванням цього становить також інтерес структура та юрисдикція Європейського суду з прав людини. Особливе місце серед норм міжнародного права займають європейські акти щодо ролі і місця суду у сучасній демократичній державі, питань незалежності судової влади, її доступності тощо.

Для більш детальної характеристики судових систем країн Європейського Союзу звертається увага на природу європейського права, структуру та повноваження наднаціональних органів ЄС, а саме Суду ЄС. Навіть попри критику Суду ЄС більшість європейських та вітчизняних дослідників визнає, що без нього інтеграція європейських країн не досягла б таких успіхів, що він є одним із небагатьох прикладів високоефективного використання судової процедури в справі реалізації норм міжнародного права, головним механізмом вдосконалення інтеграційного правопорядку ЄС.

Нині судова система Європейського Союзу складається з декількох рівнів, кожний з яких можна розглядати як самостійний судовий орган. До неї входить безпосередньо Суд ЄС, Загальний суд і судові колегії, до яких зараз можна віднести Трибунал зі справ публічної служби. Аналізується порядок формування кожного із зазначених судів, обсяг їх юрисдикції, порядок взаємодії з національними та іншими наднаціональними судами. Значна увага

при аналізі взаємовідносин між національними судами й Судом Європейського Союзу приділяється поняттю і значенню процедури преюдиціального тлумачення.

Звертається увага на рішення Суду ЄС як на одне із джерел права ЄС. Суд ЄС у межах наданої йому юрисдикції забезпечує дотримання законності при тлумаченні та застосуванні положень європейського права. Відповідно до ст. 267 Договору про функціонування ЄС преюдиціальні рішення Суду ЄС є обов'язковими для держав-членів ЄС. Деякі з його рішень мають значення для визначення меж юрисдикції та ролі національних судів, порядку їх взаємодії з метою захисту прав людини і громадянина.

Визначаються принципи, що характеризують організацію роботи Суду ЄС. Доводиться, що структура судової системи Європейського Союзу, порядок розподілу юрисдикції судів, що її становлять, порядок їхнього формування, функціонування й взаємодії дають всі підстави говорити про застосування принципів єдності, інстанційності, ієрархічності, ступінчастості, спеціалізації, самостійності, рівності.

Характеризуючи стан України на світовій арені, аналізуються резолюції і рекомендації Парламентської Асамблеї Ради Європи щодо обов'язків України з питань реформування судової системи і ступеня їх виконання. Незважаючи на те, що з 1995 р. Україна зробила значні кроки на шляху становлення повноцінної й незалежної судової влади, судова реформа не закінчена, що є одним із приводів для зауважень з боку європейського співтовариства.

Наводяться попередні оцінки змін до судоустрійного законодавства України з боку міжнародних організації і окремих експертів. Нова структура судової системи була оцінена як непотрібно громіздка та надто складна, що містить у собі ризик затягування провадження. Тому пропонується звільнити судову систему від зайвої бюрократизації та адміністративного тягара, наприклад, шляхом злиття двох найвищих рівнів.

ВИСНОВКИ

Країни, що входять до складу Європейського Союзу, мають різні історичні етапи й передумови формування правових систем, різні етапи становлення державності й різні історичні традиції функціонування судових органів. При цьому перебування в одному наддержавному утворенні вимагає від них пошуку компромісу й знаходження єдиної моделі судової системи, можливої в майбутньому для кожного члена ЄС. Слід зазначити, що, незважаючи на необхідність визначення такої єдиної, компромісної моделі судової системи, нині її ще не існує. На рівні міжнародних договорів і загальноєвропейських стандартів визначені лише загальні принципи, яким повинні відповідати судові органи кожної європейської країни, й завдання й цілі, які ставляться перед судами в сучасній демократичній країні. При наявності наднаціональної загальноєвропейської судової системи були збережені національні особливості в кожній окремо взятій європейській країні.

Під час вивчення можливих критеріїв класифікації судових систем країн ЄС доведено, що неможливо їх поділяти за видом правових систем, оскільки це не відображає реальну ситуацію – судові системи в країнах однієї правової сім'ї можуть істотно відрізнятись. Так, вони можуть мати й загальні риси, але загальні риси існують й у судових систем країн, що належать до різних правових сімей. Навіть серед таких країн, як Франція, Італія, Іспанія й Португалія, національні правові системи яких дуже близькі й вийшли з однієї колиски, судоустрій має значні відмінності, особливо коли йдеться про види й компетенцію спеціалізованих судів. Тому класифікація судових систем різних країн повинна проводитися за критеріями, важливими для характеристики саме судової системи, а не держави в цілому.

Оскільки робота присвячена вивченню судових систем не всіх країн світу, а лише країн, що входять до складу Європейського Союзу, і мета дослідження обумовлює необхідність виявити вимоги, які ставляться Європейським Союзом як до власних національних судових систем, так і до судоустрою країн, що

претендують на входження до складу зазначеного об'єднання, то це і стало головним визначальним критерієм для класифікації судових систем.

Таким чином, критерієм для класифікації стало перебування в складі Європейського Союзу або ступінь близькості до входження до складу даного об'єднання держав. Відповідно було виокремлено три види країн: 1) країни, що стояли у джерел створення ЄС і мають устояні демократичні традиції й найбільший ступінь реалізації європейських стандартів у сфері судової влади, судоустрою (на прикладі Франції, Німеччини); 2) країни, які порівняно недавно увійшли до складу ЄС і продовжують реформу власних судових систем (Польща, Латвія, Литва, Естонія); в) країни, які найбільше наблизилися до правових стандартів, визначених ЄС, і одержали офіційний статус кандидата в члени ЄС (Хорватія, Македонія, Туреччина).

Аналіз структури судової системи кожної з названих країн з урахуванням останніх змін до законодавства, спрямованих на запровадження інтеграційних процесів, притаманних для країн ЄС, дав можливість визначити коло питань, які необхідно вирішити Україні на шляху до членства в ЄС. Враховувати у цьому питанні необхідно кілька важливих моментів. По-перше, навіть такі країни, як Франція та Німеччина, продовжують вдосконалення своїх судових систем, головна мета якого – підвищення ефективності роботи суду, покращення якості і зменшення вартості правосуддя, скорочення строків розгляду справ, надання більше можливостей громадянам для альтернативного вирішення виникаючих спорів. По-друге, перед країнами, які недавно увійшли до складу ЄС, ставляться такі ж самі завдання у реформуванні судових систем, але додається вимога оптимізувати спільну роботу органів виконавчої влади (Міністерства юстиції) та органів суддівського самоврядування у сфері управління судовою діяльністю. По-третє, вимоги до реформування судових органів країн-кандидатів у члени ЄС відрізняються від попередніх тим, що констатується незадовільна робота держав у забезпеченні незалежної, безсторонньої і прозорої судової влади для забезпечення більш високого рівня демократії, захисту прав людини і громадянина. Відповідно вимагається

проведення заходів, які в країнах-членах ЄС давно вже пройдені: формування судової інфраструктури, прозорої й об'єктивної процедури відбору суддів, вирішення проблем з виконанням судових рішень, формування єдиної статистичної системи, що характеризує стан судових справ у судах, усунення будь-якої можливості політичного впливу на судові органи, створення усередині судової влади спеціального органу для підготовки суддівських кадрів, підвищення їхньої кваліфікації й професіоналізму, заповнення всіх суддівських вакансій, підвищення довіри до суду, полегшення доступності правосуддя, забезпечення умов для формування органів суддівського самоврядування на умовах рівного представництва в них усіх суддів тощо.

Науковий аналіз основних принципів побудови сучасної судової системи, досвіду розбудови судових систем країн Європейського Союзу, напрямів їх подальшого вдосконалення, вимог до органів судової влади країн-кандидатів у члени ЄС та загальновизнаних міжнародних стандартів дозволив критично оцінити стан реформування судової системи України та визначити завдання у цій сфері, без виконання яких членство України у складі Європейського Союзу буде неможливим.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Анакіна, Т. Прецедентні рішення Суду Європейських співтовариств у становленні правопорядку ЄС / Т. Анакіна // Підприємництво, госп-во і право. – 2008. – № 2. – С. 49–52.
2. Бойко, В. Ф. Право людини на правосуддя (Судове право України) : навч. посіб. / В. Ф. Бойко, В. О. Євдокімов, О. Х. Юлдашев. – К. : Варта ; МАУП, 2013. – 256 с.
3. Бринцев, В. Д. Зміни конституційних засад судової влади – безумовна передумова завершального етапу судової реформи / В. Д. Бринцев // Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 14 трав. 2010 р. – Х., 2010. – С. 180–183.
4. Верховний Суд України: витоки, становлення, персоналії / за заг. ред. В. Т. Маляренка. – К. : Істина, 2015. – 208 с.
5. Грицаєнко, Л. Деякі аспекти судово-правової реформи в Україні: реальність та перспективи / Л. Грицаєнко // Право України. – 2014. – № 5. – С. 32–37.
6. Долежан, В. В. Деякі конституційні аспекти реформування судоустрою та судочинства України / В. В. Долежан // Конституційні аспекти судової реформи : матеріали наук.-практ. конф., 26–27 черв. 2016 р. – Х., 2016. – С. 26–30.
7. Дэйвис, К. Право Европейского Союза : пер. со 2-го англ. изд. / К. Дэйвис. – К. : Знання, 2015. – 406 с.
8. Економіка, юрисдикція та незалежність : висновки Першої експертної комісії Міжнародної Асоціації Суддів, Монтевідео, 21–24 листоп. 2005 р. // Міжнародні стандарти незалежності суддів : зб. док. – К., 2008. – С. 75–76.
9. Загальна декларація прав людини [Електронний ресурс] : прийнята Ген. Асамблеєю ООН 10 груд. 1948 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу : <http://zakon.rada.gov.ua/cgi->

- bin/laws/main.cgi?nreg=995_015&p=1226480390403471. – Заголовок з екрана.
10. Капліна, О. В. Проблеми реформування судових і правоохоронних органів України та створення належного механізму їх функціонування / О. В. Капліна // Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 14 трав. 2015 р. – Х., 2015. – С. 176–180.
 11. Коваль, В. Актуальні проблеми функціонування судової системи України / В. Коваль // Право України. – 2013. – № 12. – С. 20–24.
 12. Кодекс адміністративного судочинства України : Закон України від 06.07.2005 р. № 2747-IV // Офіц. вісн. України. – 2005. – № 32. – Ст. 1918.
 13. Козюбра, М. І. Верховенство права – основоположний принцип правової і політичної системи України [Текст] / М. І. Козюбра // Правова система України: історія, стан, перспективи : у 5 т. – Х., 2008. – Т. 1 : Методологічні та історико-теоретичні проблеми формування і розвитку правової системи України. – С. 148–173.
 14. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод [Електронний ресурс] : конвенція Ради Європи від 04.11.1950 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_004. – Заголовок з екрана.
 15. Конституции государств Европейского Союза / под общ. ред. и со вступ. ст. Л. А. Окунькова. – М. : Норма–Инфра М, 2015. – 816 с.
 16. Конституції і конституційні акти України. Історія і сучасність . – К. : Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – 400 с.
 17. Малиновський, В. Реформування територіальної організації влади Польщі: уроки для України / В. Малиновський // Вісн. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – 2007. – № 3. – С. 224–232.

18. Малихіна, Н. С. Критерії класифікації судових систем / Н. С. Малихіна // Актуальні проблеми правознавства : тези доп. та наук. повідомл. учасн. наук. конф. молодих учених та здоб. – Х., 2014. – С. 182–184.
19. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права [Електронний ресурс] : прийнятий 16.12.1966 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=995_043&p=1226480390403471. – Заголовок з екрана.
20. Назаров, І. В. Інститут мирового судді та можливість участі органів місцевого самоврядування в його створенні / І. В. Назаров // Проблеми реформування місцевого самоврядування України в контексті наближення до європейських стандартів : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., м. Харків, 28 груд. 2009 р. – Х., 2009. – С. 142–144.
21. Некрошюс, В. Реформа судебной власти в Литовской Республике: основные результаты и перспективы / В. Некрошюс // Международное сотрудничество в нотариальной и судебной сфере. – СПб., 2006. – С. 141–149.
22. Осетинський, А. Утвердження авторитету суду у контексті судової реформи / А. Осетинський // Право України. – 2016. – № 4. – С. 3–10.
23. Основні принципи незалежності судових органів : схвалені резолюціями 40/32 та 40/146 Ген. Асамблеї ООН від 29 листоп. та 13 груд. 1985 р. // Статус суддів : навч.-практ. посіб. – Х., 2006. – С. 121–126.
24. О судах [Электронный ресурс] : Закон Эстонии от 19.06.2002 г. – Режим доступа : <https://www.riigiteataja.ee/ert/act.jsp?id=782847>. – Загл. с экрана.
25. О судебной власти [Электронный ресурс] : Закон Латвийской Республики от 15.12.1992 г. – Режим доступа : http://www.at.gov.lv/files/archive/department1/par_tiesu_varu.doc. – Загл. с экрана.

26. Перше засідання суддів, обраних до Європейського суду з прав людини // Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 1999. – № 1. – С. 268–269.
27. План дій Європейського Союзу в галузі юстиції та внутрішніх справ [Електронний ресурс] : погоджено на IV засіданні Комітету з питань співробітництва між Україною та ЄС 12.12.2001 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу : http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_494&p=1226439844058551. – Заголовок з екрана.
28. Порівняльне правознавство : підруч. для студ. юрид. спец. вищ. навч. закл. / В. Д. Ткаченко, С. П. Погребняк, Д. В. Лук'янов ; за ред. В. Д. Ткаченка. – Х. : Право, 2013. – 274 с.
29. Прилуцький, С. В. Судова система Республіки Польща / С. В. Прилуцький // Бюл. М-ва юстиції України. – 2014. – № 6. – С. 53–64.
30. Про Конституційний Суд України : Закон України від 16.10.1996 р. № 422/96-ВР // Відом. Верхов. Ради України. – 1996. – № 49. – Ст. 272.
31. Про судоустрій і статус суддів: Закон України // Офіційний вісник України. – 2016. №1402/1. – Ст. 1900.
32. Регламент Європейського суду з прав людини [Електронний ресурс] // Українська Гельсінська спілка з прав людини : сайт. – Режим доступу : <http://www.helsinki.org.ua/index.php?id=1156766943>. – Заголовок з екрана.
33. Свобода, П. Вступ до європейського права : пер. з чеськ. / Павел Свобода. – К. : К.І.С., 2016. – 280 с.
34. Сібільова, Н. В. Доступність правосуддя у громадянському суспільстві / Н. В. Сібільова // Доступність правосуддя у громадянському суспільстві : матеріали семінару, провед. Центром суддів студій, м. Київ, 14–15 листоп. 2012 р. – К., 2012. – С. 14–22.
35. Сірий, М. І. Проблема вибору моделі нової судової та правоохоронної системи України / М. І. Сірий // Реформування судових і правоохоронних

- органів України: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 14 трав. 2014 р. – Х., 2015. – С. 187–190.
36. Система судоустрою в Румунії та Угорщині // Вісник програми сприяння парламенту України університету Індіани. – К., 2006. – № 219. – 45 с.
 37. Системы правосудия стран Европы. – Выпуск 2006 (на основе данных 2004 г.) / Европейская комиссия по эффективности правосудия (СЕРЕJ). – Совет Европы, 2006. – 237 с.
 38. Стратегія інтеграції України до Європейського Союзу : затв. Указом Президента України від 11.06.1998 р. № 615/98 // Офіц. вісн. України. – 1998. – № 24. – Ст. 3.
 39. Судебные системы европейских стран : справочник / пер. с фр. Д. И. Васильева и с англ. О. Ю. Кобякова. – М. : Междунар. отношения, 2002. – 336 с.
 40. Угода про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими співтовариствами та їх державами членами : ратифіковано Законом України від 10.11.1994 р. № 237/94-ВР // Офіц. вісн. України. – 2006. – № 24. – Ст. 1794.
 41. Участь судової влади в організації роботи судової системи : висновки Першої експертної комісії Міжнародної Асоціації Суддів, Афіни, 9–13 жовт. 1994 р. // Міжнародні стандарти незалежності суддів : зб. док. – К., 2008. – С. 59–60.
 42. Функціонування демократичних інституцій в Україні [Електронний ресурс] : Резолюція № 1549 (2007) Парлам. Асамблеї Ради Європи від 19.04.2007 р. // Верховна Ради України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_760&p=1226398102940725. – Заголовок з екрана.
 43. Функціонування демократичних інституцій в Україні [Електронний ресурс] : Резолюція 1755 (2010) Парлам. Асамблеї Ради Європи від 04.10.2010 р. // Верховна Ради України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу :

- http://zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_a19&p=1294348291017238. – Заголовок з екрана.
44. Фурсов, Д. А. Теория правосудия в кратком трёхтомном изложении по гражданским делам / Д. А. Фурсов, И. В. Харламова. – М. : Статут, 2009. – Т. 1 : Теория и практика организации правосудия. – 524 с.
 45. Футей, Б. Становлення правової держави Україна : 1991–2001 рр. / Б. Футей. – К. : Юрінком Інтер, 2001. – 288 с.
 46. Хавронюк, М. І. Реформа судової та правоохоронної системи: ключові проблеми / М. І. Хавронюк // Реформування судових і правоохоронних органів України: проблеми та перспективи : матеріали наук.-практ. конф., 14 трав. 2010 р. – Х., 2010. – С. 183–187.
 47. Хартия Европейского Союза об основных правах : комментарии / под ред. С. Ю. Кашкина. – М. : Юриспруденция, 2001. – 204 с.
 48. Хартли, Т. К. Основы права Европейского Сообщества : пер. с англ / Т. К. Хартли. – М. : Закон и право : ЮНИТИ, 1998. – 703 с.
 49. Хоцький, М. Новий проект Концепції судово-правової реформи / М. Хоцький // Право України. – 2000. – № 1. – С. 38–43.
 50. Хрестоматія з історії держави і права України : у 2 т. / В. Д. Гончаренко, А. Й. Рогожин, О. Д. Святоцький ; за ред. В. Д. Гончаренка. – К. : Ін Юре, 1997. – Т. 1 : З найдавніших часів до початку ХХ ст. – 519 с.
 51. Хрулев, С. Суды и судебные порядки / С. Хрулев // Юрид. вестн. – 1884. – № 9. – С. 90–144.
 52. Цветков, В. В. Суспільна трансформація і державне управління в Україні: політико-правові детермінанти / В. В. Цветков, І. О. Кресіна, А. А. Коваленко. – К. : Ін Юре, 2003. – 496 с.
 53. Цивільний процесуальний кодекс України : Закон України від 18.03.2004 р. № 1618-IV // Відом. Верхов. Ради України. – 2004. – № 40–42. – Ст. 492.

54. Цихотский, А. В. Теоретические проблемы эффективности правосудия по гражданским делам / А. В. Цихотский. – Новосибирск : Наука, 1997. – 391 с.
55. Цуркан, М. І. Перспективи розвитку адміністративної юстиції у системі судової влади / М. І. Цуркан // Конституційні аспекти судової реформи : матеріали наук.-практ. конф., 26–27 черв. 2008 р. – Х., 2008. – С. 37–41.
56. Чеберяк, П. Судова система – якою їй бути? / П. Чеберяк // Радян. право. – 1991. – № 2. – С. 11–14.
57. Чечот, Д. М. Избранные труды по гражданскому процессу / Д. М. Чечот. – СПб. : Изд. дом С.-Петербур. гос. ун-та, 2005. – 616 с. – (Петербургская классика. Право)
58. Черкаський, І. Ю. Судові реформи Гетьмана гр. К. Г. Розумовського / І. Ю. Черкаський // Антологія української юридичної думки : в 6 т. – К., 2003. – Т. 3 : Історія держави і права України: козацько-гетьманська доба. – С. 336–355.
59. Чиркин, В. Е. Конституционное право зарубежных стран : учебник / В. Е. Чиркин. – М. : Юристъ, 1997. – 568 с.
60. Шаповал, В. Проблеми розвитку конституційної юрисдикції в Україні / В. Шаповал // Вісн. Конституц. Суду України. – 1998. – № 2. – С. 45–48.
61. Шевчук, С. Судова правотворчість: світовий досвід і перспективи в Україні / С. Шевчук. – К. : Реферат, 2007. – 640 с.
62. Шило, О. Г. Конституційна система основних засад судочинства: напрямки удосконалення / О. Г. Шило // Конституційні аспекти судової реформи : матеріали наук.-практ. конф., 26–27 черв. 2008 р. – Х., 2008. – С. 60–63.
63. Шихата, И. М. Правовая реформа. Теория и практика : учеб. пособие : пер. с англ. / И. М. Шихата ; под ред. Н. Г. Дорониной. – М. : Белые альвы, 1998. – 389 с.
64. Шишкін, В. І. Судові системи країн світу : навч. посіб. : у 3 кн. / В. І. Шишкін. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – Кн. 1. – 320 с.

65. Шишкін, В. І. Судові системи країн світу : навч. посіб. : у 3 кн. / В. І. Шишкін. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – Кн. 2. – 336 с.
66. Шишкін, В. Організація судоустрою у світлі вимог ст. 6 Європейської конвенції про захист прав і основних свобод людини [Текст] / В. Шишкін // Право України. – 2014. – № 9. – С. 22–23.
67. Штогун, С. Г. Правові проблеми організації і функціонування місцевих загальних судів в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.10 / С. Г. Штогун. – Х., 2014. – 245 с.
68. Шульц, С. Суд в Англії / С. Шульц // Юрид. вестн. – 1860. – № 3. – Прил. – С. 65–82.
69. Щегловитов, И. Г. Влияние иностранных законодательств на составление судебных уставов 20 ноября 1864 года / И. Г. Щегловитов. – Петроград : Изд. Т-ва Д. Сытина, 1915. – 70 с.
70. Щодо заявки України на вступ до Ради Європи [Електронний ресурс] : Висновок № 190 (1995) Парлам. Асамблеї Ради Європи від 26.09.1995 р. // Верховна Рада України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу : http://zakon1.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=994_590. – Заголовок з екрана.
71. Щодо шляхів полегшення доступу до правосуддя : Рекомендації № R (81) 7 Комітету міністрів Ради Європи державам-членам від 14.05.1981 р. // Статус суддів : навч.-практ. посіб. – Х., 2006. – С. 219–221.
72. Энтин, М. Л. Суд европейских сообществ: правовые формы обеспечения западноевропейской интеграции / М. Л. Энтин. – М. : Междунар. отношения, 1987. – 176 с.
73. Юзікова, Н. С. Судові та правоохоронні органи України : підручник / Н. С. Юзікова. – Д. : Оксамит-Текс, 2014. – 372 с.
74. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю. С. Шемшученко (голова редкол.) [та ін.]. – К. : Укр. енцикл., 2003. – Т. 5 : П–С. – 736 с.